

SZÉCHENYI
ÉS
A MAGYAR KÖLTÉSNET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1893. JANUÁR 15-ÉN

TARTOTT

SZÉCHENYI ÜNNEPÉRE

IRTA

BEÖTHY ZSOLT

BUDAPEST, 1893.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

219315

Budapest, 1893. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 735 / 1958 sz.

SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖLTÉSNET.

ESZTEROMI KÖNYVTÁR

I.

DICSŐSÉGÉT a nemzet legnagyobb énekesei zengették; tetteit és szívét, pályájának és jellemének bonyolult problémáit a nemzet legkiválóbb lélekbuvára világította meg; naplójegyzeteiből a leghálásabb és figyelmesebb tanítvány állította össze belső életének képét; írói munkásságát a magyar műbirálatnak legelső művésze méltatta. Mi jogom van még utánok nekem, hogy ez alkalommal, midőn első nagy alkotása, akadémiánk, első nagy alkotójának emlék-ünnepeit megnyitja: ajakamra vegyem nevét?

Az emberi nagyság természetében keresem igazolásomat, azok szellemének és működésének természetében, kiket ő, a nagyoknak nagyokhoz méltó csodálatával, *Meisternaturen*nek nevezett: Washingtonra, Franklinra, Bonapartéra, Goethére meg Byronra gondolván és hivatkozván. Az ily szellemek munkája, bár határolt körben, a politika, tudomány, irodalom vagy művészet mezéjén mozgott, eszméik egyetemes jelentőségénél és

hódító erejénél fogva kihat a nemzet életének összes köreire. Egységes életnek, közös fejlődésnek körei ezek, melyeknek egymást értető és éltető kapcsolata magyarázza az egyikökben megindult mozgalom áttérjedését mind a többire, valamennyiöknek önkéntes és természetes hódolatát az egyikökben méltán úrrá lett nagy szellem előtt. A lángész szikrája, melyet a politika összeütközései villantottak ki és villogtatnak, világít és gyújt a tudomány és művészet körében is, és viszont. Petőfi hatását a magyar politikában ép oly jogosan és sikerrel nyomozhatnók, mint ahogyan Széchenyiét kereshetjük a magyar költészetben.

De minek keressük? A várható legmeggyőzőbb és legfényesebb eredmény is mit ígér olyat, amivel az ő dicsőségét még öregbíthetnők? A mester-természetek, az igazán nagyok nagysága épen abban áll, hogy misem hiányzik belőle; de a mi kicsinységünknek van szüksége rá, hogy nagyságukat teljes méreteiben és minden vonatkozásában lássuk és értsük. Minden új vonással, melylyel képök teljesebbé lesz szemeink előtt, közelebb fogjuk őket érezni magunkhoz, s az ő közeledésök felénk más szóval a mi erkölcsi emelkedésünk.

E gondolatok bátorítottak, hogy Széchenyihez nem méltatlan s ránk nézve nem egészen fölösleges munkát végzek, midőn eszméit, törekvéseit, lelkületét, pályájának és személyiségének hatását keresem

költészetünkben Megkérdezem naplóit, iratait, tet-
teit, korának és korunknak irodalmát, hogy szelle-
mének sugara hol érte a magyar érzés és képzelet
költői világát, milyen mélyen hatott ebbe, vezette-e
új utakra, megvilágította-e valamiben, s talán új
sugarak kévéjébe olvadva, világít-e még ma is, vagy
kialudt, mint az üstökös-láng?

II.

A magyar múzsa nemzetével egy időben tanulta meg Széchenyi nevét. Közpályájának kezdetén, a *Hitel* megjelenése után, irodalmunk patriarkájának szava köszöntötte. A simeoni áldások, ama sajtószzerű kapcsok egyike, melyekben érintkezni, összefogózni látszik a múlt és jövő, a letűnt és következő világ, s a melyek a szellemi fejlődés természetének megértésére mindig mély tanúságot nyújtanak. A jövőnek kiáltott szózat első viszhangját a múltnak homályba boruló vidékeiről kapja. Széchenyi riadójának e költői viszhangját az öreg Kazinczy irta, életének utolsó évében, talán végnapjain, lehet, hogy épen hattyúénekeül.

Kazinczy hiába irta le ifjúkorában a Martinovics-féle kátét s hiába szenvedett hosszú rabságot érte: lelkülete és irásai egyaránt magukon viselik egy arisztokratikus társadalom befolyásának bélyegét. Ujtott nyelven, de a régi szellemben folytatja a magyar poéták hagyományos alázkodását, s készen nyújtja az elismerést a világ nagyjainak és

kiváltságosainak. Igaz, már a miveltség és magyarság az, a minek hódol bennök, de a régi világ oltáirairól maradt tömjénnel hódol. Szemei előtt jóformán egyenlő rangban áll a lángelme és a mecenas. Életének tapasztalatai és küzdelmei is arra tanították, hogy még szellemi életünkben is nehezen biztat sikerrel mozgalom, mely nem felülről, vagy legalább felső támogatással indul. Az ország nagyjai közt elejétől kiváló tiszteletének volt tárgya Széchenyi Ferenc gróf, József császárnak egykori királyi biztos a s Ferenc király főkancellárja. Ama nagy áldozatok sorát, melyek által századunkban egymásután emelkedtek fel kulturális intézeteink, mivelődésünk tűzhelyeiül s egyszersmind önállásunk bástyáiul, ő nyitotta meg a nemzeti muzeummal. Ez Kazinczy uj Magyarországnak méltó alapköve volt. De az eszméknek bizonyos rokonsága is kapcsolta hozzá: az a törekvés, hogy a szabadelvű reformok nemzetiségünk és alkotmányunk föltételeivel összhangba hozassanak. Tudjuk, hogy e törekvés nem sikerült, s kevésbe múlt, hogy Széchenyi Ferenc közpályáját is derékon nem törte ketté még József alatt. Kazinczyt kétségkívül vonzotta egyénisége is: példátlan jószívúsége, költői hajlamai és kísérletei, vallásossága, mely miszticizmusba, és hű magyarsága, mely meghasonlásba vitte. Emberre, költőre, hazafira egyaránt vonzó alak. Negyven év múlva is elragadtatással emlékezik meg róla, mikor ifjú-

korában bécsi házánál ebédelt s a közhivatalait csalódva letett gróf azt kívánta tőle, hogy kis cselédeivel (így nevezte gyermekeit) magyarul és csak magyarul szóljon.¹

E fiataalkori kedves kép emléke, a belőle fakadó és már tán el is feledt remények ébredtek föl az öreg agitátor lelkében, midőn a bécsi ház kis cselédeinek egyike váratlanul megjelent a magyar közélet piacán. Valóban váratlanul lépett elő egy nagyúri ifjuság fényes homályából. Áldozatára annak a várnak, a pozsonyinak, árnyékában lelkesült, mely a magyar áldozatkészségnek örök emlékjele. Kimondta legelső *legyen* szavát, melyet dicső pályáján annyi más követett, s megteremtette vele a magyar akadémiát. Kazinczy, sanyarú öregségében keserves levéltár-rendező munkával keresvén kenyerét, Ujhelyt veszi a hirt,² hogy Apáczai, Bessenyei, Révai, Teleki László álma, mindnyájuk álma, s már 1808 óta a törvénykönyv ígérete: végre testté leszen. A hir egy ismerős ismeretlen nevet hoz szárnyán, mely szebb napokra emlékezteti s még szebb jövő reményével dobogtatja meg szívet. *Széchenyi István*, Ferencnek, a muzeum státorának fia, Festetich Györgynek, a Georgicon alapítójának, a keszthelyi Helikon házigazdájának, a költők barátjának unokaöcscse! Ime betelik a törvény, melynek a vér és példák szerint be kell telnie. Az atavizmus a nemzeti ügy szolgálatában. Az elődök lelkülete

új életre támad az utódban. Az öreg Kazinczy, kinek beszédessége, izgékony-sága s hiúsága és szívóssága is korával nő, siet a fiatal gróf közelébe jutni üdvözetével, kitől lekötelező választ vesz: »Isten áldja mennyei megelégedéssel magyar homlokát, mely körül oly szép koszorúkat látok füzve.«³ Halhatatlan atyja »ismerte s egy kissé szerette őt«,⁴ Festetich pedig egykor berkenyefát ültetett tiszteletére.⁵ Ime a nagyok maradéka sem becsüli kevesebbre. Boldogan olvassa: az akadémia alakulóban s az ő tiszteletét átadják egymásnak a nemzedékek. Öreg szive anyira reszketett eszméinek és a maga nevének jövőjeért, hogy volt idő, mikor komolyan féltette a felállítandó akadémiától; de ezek a felhők már elvonultak. Törhetetlen idealiz-musa és kicsinyes hiúsága mindig kevésbe vette az élet gondjait s az irodalom biztató jövője és barátainak kegyeletes bókjai ezúttal is könnyen feledtették vele csalódását. Végetlen pörökbe bonyolult szomorú helyzetében megható légvárákat épített a kilátásra, hogy az új akadémia titoknokává fogja választani.⁶ Dessewffy József és Kis János terve dugába dőlt; az öreg lelkén, melyet az akadémia szervezetéről folytatott tanácskozások alatt a pesti élet ezer új benyomással árasztott el, egy futó felhő árnyéka sem maradt. Mit gondol ő a kenyérre, mikor Ferenczy faragja mellszobrát s megvan az akadémia! Széchenyi tollhoz nyúl, ír egy jó köny-

vet a *Lovakról* s csakhamar egy még jobbat a *Hitelről*, melylyel korának élére lép. Midőn a királyi sas ekként kibontja szárnyát s a magasba emelkedik, Kazinczy büszke örömmel emlékszik meg róla, hogy ő ismerte fészkrét. Verssel köszönti:

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek,
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kebled szent érzetében még nagyobb!

A befejezetlen maradt episztolában, mely különben egyike legelevenebb ilyenmú dolgozatainak, párhuzamba állítja Széchenyi törekvéseit a magáéival. Tanulságait, példáit és mintáit a gróf is külföldről hozta magával, s amit a művelt nagy világon megszerzett, magyarrá tenni vágyik. Így tett ő is az izlés, a nyelv mezején. Azzal a rossz lópecérrel, ki most csontos, szügyes lovát félti az elkorcsosodástól, annak idején neki is meggyült a baja; akkor az ősi nyelvet féltette és nyelvpecérnek hitták. Ekként siklik át egészen magára, törekvéseire és küzdelmeire a nyelvreform érdekében, s győzelmének biztató jeleire. Kazinczynak a milyen kényes füle volt, szeme ép oly kevésbé mutatkozik élesnek a viszonyok, emberek, sőt szépművek lényegének és hatásának megítélésében. De ez alkalommal valami csodálatos ösztön kötötte össze lelke előtt a nyelvújítást Széchenyi föllépésével, s érez-

tette vele, hogy itt többről van szó költőileg kiaknázható párhuzamnál. Elég érthetően szól episztolájából a sejtelem, hogy az új nagyságban az ő leghatalmasabb szövetségese érkezett el, ki döntő befolyással lesz a nyelv körül évtizedek óta folyó harcokra is. Nem mint író s nem formáival, hanem mint az egész nemzeti szellem reformátora, nem új szavai, hanem új eszméi által. Nem véletlen, hogy Széchenyinek első hirlapírója a szófaragó Helmeczy lett; az új eszmék serege csak az új szók seregén kaphatott szárnyra. Hogy maga is farag új szavakat (mint az *ön-t*, *modor-t*, *tapintat-ot*) rak új összetételeket, tulajdonít új jelentéseket, képez új fordulatokat, alkalmaz új árnyéklatokat, még pedig gyakran és vakmerőn: azt nemcsak lélektani, hanem működésének egész természetéből, irányából, köréből folyó tárgyi szükség magyarázza. A nemzeti élet minden körében pangás keseríti fölléptekor; egyedül a nyelv fejlődéséből merít vigaszt, hogy »a nyelv magával ragadja a nemzetet«. ⁷ De elméletileg is állást foglal a nyelvújítás mellett s egyik legelmésebb apologiáját írja meg, azon végezvén, hogy a vitás kérdést nem fogja eldönteni sem országgyűlés, sem tudós társaság, sem külföld, sem egyesek, hanem »a nagy közönység, még pedig úgy, hogy mindaz, mit idő, szokás által sajátjává teend, magyar lesz, az ellenben idegen marad, amit nem fogad el«. ⁸ Hogy pedig az

ügy valósággal ez elé a döntő ítélőszék elé terel-
tesség, a halaszthatatlanság és nélkülözhetetlenség
kézzelfogható bizonyítékaival: az csak neki sikerült.

Valóban, Vörösmarty költészete mellett, mely-
ben először találkozik merészség és mérséklet egy
csodás nyelvgéniusz hódító bájában, e mellett, sőt
ezen túl Széchenyi eszméi és hatása vilták ki Ka-
zinczy ügyének, a nyelvújításnak győzelmét. Csak
három mozzanatra legyen szabad e tekintetben
futólag rámutatnom. A haladás egyetemes szük-
ségének érzetét és gondolatát Széchenyi kapcsolta
össze elsőben meggyőzőleg a nemzeti érzéssel és
gondolattal: ezzel kicsorbult és lomtárba került az
orthologia fegyvere, hogy a nemzeti ügyet védel-
mezi az újítók ellen. Azután a reform szükségét,
kikerülhetetlenségét, sürgősségét a köz- és társa-
dalmi életnek minden köreire és irányaira nézve
kimutatván, eszméinek terjedésével a nyelv érint-
hetetlenségének, változatlanságában való tisztelet-
ségének álláspontja is egyre gyöngült a köztudat-
ban. Végül a külföldi példáknek, intézményeknek,
nézeteknek, fogalmaknak általa szóba és forgalomba
kerülte, az étellel is napról-napra jobban kezdte
éreztetni a nyelv alkalmazkodásának, sőt bővítésé-
nek szükségét. Eddig az orthologus, ha nem tetszett
neki Kazinczyék nyelve, olvasta a vizsolyi bibliát és
Gyöngyösit; innentúl megakadt már az utcán és
hiányzottak szavai a gyülésteremben. Az új nyelv

idáig csak az irodalom nyelve volt; az élet nyelvén Széchenyi és hatása tette. Épen ebben rejlik a diadal. Senki sem tekinthette többé literátorok finnyáskodásának és külöködésének; a Széchenyi által megmozgatott kor életszükségnek érezte és megtanulta. Az orthologia ügyét 1830-tól kezdve a nemzetnek egy osztálya sem tekintette már oly mértékben a magáénak, mint hajdan, mikor a megyéken szónokoltak az újítók ellen. A neologia az irodalomból átment az életbe, az orthologia az életből a tudományba. Erre pedig Széchenyinek döntő befolyása volt.

Hogy ez a befolyás és eredménye egész költészetünket megnyitotta egész közönségünknek, s ez által hatásban, szabadságban és emelkedésben új korszakba vitte; hogy az újított nyelv győzelme egyetemes nemzeti fejlődésünknek hatalmas eszközzé lett: elfogulatlanul ki sem tagadhatja. Nézzünk körül s próbáljuk elképzelni irodalmunk és összes viszonyainak haladását a reformkorszakban a nyelvújítás nélkül. Lehetséges-e?

III.

MÉ a nemzeti életkörök kapcsolatának egy találó példája. A nyelvreform-ügyét: a politikai és társadalmi reformer vezeti végleges győzelemre. Kazinczy pályája nemcsak találkozik az övével, hanem mintegy átmegy bele. A széphalmi mester, míg vezérszerepe volt és körülrajongták, soktól várt sokat, és sokszor, majdnem mindig csalódott. Most az egyszer, szinte mindenektől elhagyattatásában, tisztább sugallatot vett: fölismerte azt, a ki rá és ügyére nézve mindeneknél több. A toll kiesett kezéből, mielőtt költői levelét befejezhette volna; de homályosuló szemei látták, hogy életének legnagyobb törekvése jó kézben maradt. Valóban már az a vezérgondolat mely Széchenyinek egész pályáján uralkodott, kimutatta útját és helyét a nyelvreform-ügyében is.

Mi volt ez a vezérgondolat? Formulázza a *Hitel* s hirdeti valamennyi írott és mondott szava életében. »Nemzetiség és közértelmesség.« »A magyarság biztosítása s nemes kifejtése, erkölcsi és

anyagi súlyának gyarapítása által.«⁹ Hogy ez a nemzeti gondolat miként ébredt lelkében, tápláló fajszeretete miként erősödött, leveleinek és naplóinak tanúsága szerint: ennek módja és körülményei nemcsak az ő egyéni fejlődésére, hanem egész fajunkra jellemzők és tanulságosak.

A nemzeti művelődés nagy apostolai közül különösen három nevet ébreszt föl lelkünkben Széchenyi pályája: Apáczai, Bessenyei és Kazinczy nevét. A *Hitel* berekesztésének zárszavai ezek: »Keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárainkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót, s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába.« Az akadémia megalkotójának e szavai nem illenének-e oda zármondatul Apáczai égő tudomány-és hazaszeretetének akármelyik megnyilatkozásába? Miveltségi állapotainknak szakadatlan változatokban ismétlődő keserű bírálata nem juttatja-e eszünkbe a szegény üldözött mester vakmerő igazmondásait? Toldy panaszát, hogy ha Apáczai gazdagnak születik s tovább él, »nemzetének ujjászülője lesz vala«: mintha közel kétszáz év után a gondviselés Széchenyiben engesztelte volna meg, ki az ő lelkével és gazdagnak született és tovább élt. De a hosszú idő nem telt el a nélkül, hogy az eljövendővel meg ne biztatott s alkotását legalább meg ne kísérlette volna. Széchenyinek az ósdi, megcsontosodott tár-

sadalmi előítéletek, a műveltségben való nemzeti elmaradottság ellen folytatott harca feltámasztja előttünk az »aufklárista« Bessenyeit is, az utópista remete álmodozását egy államférfiúi szellem rostájában és gyakorlati tevékenységében. »Növekedjék a nemzeti legnagyobb kincs: a kiképzett, előítélet nélküli emberi velő.«¹⁰ Még a részletekben is itt-ott meglepő találkozás. Amit Mária Terézia korának inkább nyomasztó mint nyomott levegőjében a bécsi gárdista tanít, röpiratainak melancholikus fejtegetéseivel, a nemzeti nyelv jelentőségéről, mint önállásunk és fejlődésünk alapfeltételéről: ugyanazt szikrázza, ugyanazzal gyújt Széchenyi szelleme. Az akadémia gondolatában kezét fog az alkotó a tervezővel. A hazai állapotok festésében is hány-szor egyeznek! Egyformán elégedetlenkednek a miveletlen magyarsággal és a művelt magyartalansággal. Amit Széchenyi az iskolákról mond, az ósdi módszerek gyümölcstelenségéről és haszontalanságáról,¹¹ mintha csak Bessenyeitől tanulta volna. Ha visszaemlékezünk rá, mint festi ez a tudásban telhetetlenné lett ember akkori vadóc tudatlanságát s ébredését, mikor Bécsbe került: szinte megdöbbenünk Széchenyinek következő nyilatkozatain, bármily kevésbé vehetjük is betűszerinti értelmökben: »Neveltetésem (ha így nevezhetem) megszűnt az 1809. háború folytán. Tizenhat éves voltam s oly tudatlan, minő egy tizenhat éves fiú csak lehet

A magyar fölkelés szerveztetvén, főhadnagygyá lettem s még helyesen írni se tudtam. Utóbb mint huszár- és dzsidás-főhadnagy, helyőrségemen, több éven át kövér és köpcös, de ép oly tudatlan is maradtam, mint annakelőtte. A francia háború után Párizsból, Olaszországon át, négy rendjellel kitüntetve tértem hazámba. Eddig életem teljes tudatlanságban folyt le, — de azután gondolkozni kezdék.¹² Gondolkodott és tanult, s tanpályája az időponttól kezdve, melyet megjelöl, első irodalmi föllépéseig, éppen addig tartott, mint a Besseyeié: tizenegy esztendeig. Apáczain és Besseyein kívül Kazinczy pályaköréhez való viszonyára már rámutattam. A magyarság nemesítésére vonatkozó törekvésében egész hévvel igyekszik Széchenyi a rossz modor, durva hang, ósdi szokások reformjára, mintha csak e tekintetben kényességét Kazinczytól tanulta volna, ki ötven esztendeig prédikált izlést és izlést a magyarnak.

Apáczai a tudományos élet reformját képviseli; Besseyei az egész magyar művelődés reformját a gondolkodás szabadsága és megújítása által; Kazinczy a közizlés reformját, főleg a nyelvújítás által. Mindegyikökből a nemzeti lélek sugallata szól s nemzeti célt szolgálnak. Széchenyinek egyetemesebb szelleme mintegy magába olvasztja mindezt, s mérhetetlen hatásával, az egész nemzeti élet reformjában diadalt szerez azoknak az eszméknek

is, melyekért ők éltek és haltak. Ma, midőn a »legnagyobb magyarnak« fonunk koszorút, ne sajnáljuk, ha a szél íme elkap belőle egy-egy levélkét s elviszi a kolozsvári temetőbe, a kovácsi almafa alá, a széphalmi kertbe, — messze sirokra.

Nem véletlen, hogy valamennyiökben a nemzeti küldetés gondolata és buzgalma a külföldön, vagy legalább a bejárt nyugoti világ hatására ébredt és erősödött. A legkiválóbb szellemek, kiket sorsuk az idegen miveltséggel érintkezésbe hoz, nemcsak a kultúra iránt gyúlnak lelkesedésre, hanem egyben-egyben magyar érzések is lángot kap s e két lángból olvad össze pályájok szövétneke. A nemzeti mivelődés agitátorai előbb tanítókból és papokból kerülnek, kik külföldi egyetemeken járnak, azután katonákból, kiket a hadi élet és udvari szolgálat hínak idegenbe. A magyar irodalmat német akadémiákon járt papok alapítják meg; Apáczai Hollandban szánja el magát mártir-pályájára; Péczeli, irodalmi ujjászületésünk e nemes chauvinje, Svájcban lelkesül föl nemzeti hivatására; hiába kecsegtetik és tartóztatják őket a szellemökhöz méltóbb idegenben, hazajönnek küzdeni a szivöknek kedvesebb otthonba. Azután a katonák: Bessenyei, ki Bécsben ébredt nemzeti feladatának tudatára s munkájára, csapatával, mely nem mint a királyné, hanem mint az ébredő magyar génusz gárdája lett halhatatlanná; Kisfaludy Károly, ki külföldi bolyon-

gásaiból hozza haza az új költészetnek magyar eszményeit.

Széchenyi Bécsben született és nevelkedett. Katonai pályája, nyugtalan véralkata és szerelmi bánatai a közpályára lépte előtt majdnem tiz esztendőn át országról-országra kergették nyugaton és keleten. Bebarangolta a Levantét, négyszer fordult meg Franciaországban, kétszer utazta be Angliát s a költői lelkek örök és elnyomhatatlan vágyával ötször tért vissza Olaszországba. Szenvedélyesen készült Amerikába is.¹³ Nemcsak szeme nyílt meg ezeken az utakon, hanem magyar szívét is ott fedezte föl. A görög Archipelagus csodás és bájos változatai a Balatont és Fertőt juttatják eszébe, Svájc bércóriásai alatt s Olaszország gazdag völgyeiben hona kopár pusztáin lelkesül.¹⁴ »Szegény hazám, csunyácska vagy, de azért mégis szívemből szeretlek.«¹⁵ Anglia munkássága és gazdagsága az otthoni szegénységre és tétlenségre emlékeztetik, Franciaország újitó mozgalmassága és izlése nemzetének maradiságára és faragatlanságára. Ezekre gondol ő is, mint a többiek; de gondol egyszersmind fájának szunyadó erejére és képességeire, melyeket egy istentől áldott kéz és kor méltó módon fejthetne ki. »A magyar nép annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberiségnek akármely lel-

kes és erős családja; csakhogy a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztúlni, fölemelkedni.«¹⁶ »A magyar nép most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal keblében.«¹⁷ Így támaszt Széchenyiben, így a többiekben is a külföld haladásával szemtől szemben való megismerkedés egyfelől lelkesedést a művelődésnek fensőbb eszméi és formái iránt, másfelől mély keservet a hazai állapotokon. Az ész és szív nagysága legyőzi a lélektani ellenmondást s a fajszereket lángján összeolvasztja a kettőt munkás hazaszeretetté.

Mennyi s mily emelő tanulság rejlik e pályákban! A külföld varázsa elfogja mindnyájokat, de nem bírja hűtlenségre csábítani, sőt öntudatra ébreszti hűségöket, s biztos és nagy célokat tűz eléje. A mit látnak, tanulnak, csodálnak: mindent hazájokra vonatkoztatnak. Ez a hatás pedig annál erősebb, minél nagyobb szellemet ér. A mit politikai történetünk bizonyít, hogy fajunk befogadó képessége ép akkora, mint az ellenálló: szellemi életünk története, éppen nemzeti agitátoraink pályájában, ugyanezt példázza. Nincs-e jogunk mindebből bátorító tanulságul vonnunk ki, hogy szellemi világunk fejlődése, kultúránk erősödése nemzeti érzésünknek is erősödését jelenti. Múlt századbeli nagy és

hosszú nemzeti elsatnyulásunknak is egyik főoka a kor meddősége volt, szegénysége kiváló szellemekben. Amint az elhatalmasodott idegen kultúra sodrába nagyobb tehetségek kerültek: azonnal hajnalodott a nemzeti renaissance. Napja Széchenyivel tűnik föl.

IV.

SOKAT panaszkodik ifjúkori naplóiban, hogy életének nem tud irányt adni s »minden tudománynak neki fekszik, mely reá segíthetné«. ¹⁸ Megházasodjék-e s családjának és a társaságnak szentelje életét? Folytassa katonai pályáját vagy a diplomáciaira csápjon át? Utazzék tovább és mondjon búcsút mindegyiknek? Legyen költővé s verseket és tragédiákat írjon? Vagy a hasznos irodalomra adja magát? Álljon-e élére egy pártnak s a jog és alkotmányosság ügyének éljen? Hogy irányát ily lázasan keresi, még csak ambícióját bizonyítja; de hogy hovatovább mindig tágabb és tágabb körben keresi: az egyéni és családi élet szűkebb viszonyaiból s a hirszomj tétováiból szabaduló, nagyra hivatott lélek bontja ki előttünk szárnyait. Nemes lelkeknek, az ifju szivek idealizmusának jelentkezése, midőn életük célját a közjóra való munkás elszánásban keresik. A fiatal szemek előtt megnyíló dicső pályakörök annyiszor vesznek el a kétkedés, lemondás vagy tehetetlenség homá-

lyába! Akik az egyszer megtalált nagy célt nem engedik többé eltűnni szemök elől s megtalálják az erőt és eszközöket követésére: győzzenek vagy bukjanak, de belőlök lesznek az emberiségnek s a nemzeteknek jóltevői és vezérei. Idő és körülmények hivatássá érlelik a tehetséget és sikerré a nemes törekvést; de csak az erkölcs és elme, ész és akarat, a kiváló szellem hatalma avatja a hivatást küldetéssé s az egyes ember életútját történelemmé.

Széchenyinek küldetése volt. Kora és viszonyai, öröklött és egyéni tulajdonai egész testi-lelki valója, izzó érzései, vasakarata és lángelméje későn, de ellenállhatatlanul vonták a nemzeti küldetés útjára, a magánélet köréből a történelem arénájába. Sokáig habozott, hogy merre induljon, sőt azon is hogy egyáltalában induljon-e? Belső fejlődésének adatai 1814-től vannak előttünk, mikor gondolatait és élményeit jegyezgetni kezdi. »Conoscete i dubiosi desiri,« ezt írja az első kötetek egyike elé. Minden sor bizonyosabbá tesz bennünket, hogy bármiképp alakult volna sorsa, testi és lelki szervezete nem akként voltak alkotva, hogy a köznapi élet biztos és csön- des útján megmaradhasson.

Érzékeny idegalkata folytonos mozgásban, benyomásoknak, gondolatoknak, érzéseknek majdnem állandó hajszájában keresi a hevüléseket, ha más-kép nem: a test fáradalmi által. Keresi a lélek

izgalmaival s hánykódó szívvel vérezve élvezi a szenvedéseket, méltatlanságokat, lemondást és áldozatokat. Szinte hajszolja a szerelem konvulzióit s lehetőleg kiélesíti minden összeütközését. Nincs nyugta sehol és soha. A pihenés óráiban, kandallója előtt s lámpája mellett sem engedi kiapadni izgalmainak forrását: példátlan szigorral és pontossággal figyeli meg magát napról-napra, évről-évre, évtizedről-évtizedre. Komor emlékeket idéz, kegyetlen szemrehányásokat tesz magának, s időről-időre ellenállhatatlanul vonják magukhoz a léleknek legsötétebb örvényei. E nyugtalan, forrongó ideg-élet külső tüneteit vasakarattal tartja féken; de ezzel, az ész zsarnokságával is csak a belső háborgást fokozza. Elképzelhető-e ez a természet, nyugodtan lépegetve milliók sorában? Szervezetével belső kapcsolatban van képzeletének rendkívüli elevensége. »Bennem a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok.«¹⁹ E tekintetben csak nagy költők hasonlíthatók hozzá; államférfiaink közül egyetlen egy sem. Nem még Kossuth sem, kinek hatalmas páthosát inkább szenvedélye mint képzelete táplálta. Azt hiszem, Kossuth soha oly világos képét nem látta maga előtt annak, a miben hitt s a minek reményét és hitét nemzetében fel tudta ébreszteni: mint a mily tisztán varázsolta Széchenyi elé képzelete azt, a mi kétségbe ejtette: a romlás és pusztulás képeit, tűzvészt és vérpatákat. Könyvei és beszédei, lelkesedése és

okoskodása egyaránt tele vannak képekkel, melyeknek társulása, tolongása ép olyan gazdag, a milyen türelmetlen és szeszélyes. A hasonlatok, példák, képek, vonatkozások oly bőven, oly természetesen s oly eleven színekben tolnak elő lelkéből, mintha közönségesen ismert áradozásait egyenesen képzelete vezetné. Képzeletének ez az erős fejlettsége az a szál, mely őt, egész pályájának gyakorlati iránya és tevékenysége mellett is, oly erősen és állandóan füzte a költészethez. Ez tette magát is költővé, prófétává és öngyilkossá.

Izgékony szervezetének és heves képzelődésének kísértései közt is erősen és tántoríthatatlanul ragaszkodik egy erkölcsi eszményhez: úrrá lenni idegei és fantáziája fölött, munkával és áldozatokkal javítani magát egész addig, hogy egy nagy célra szánja életét. Javítsa, emelje, megváltsa nemzetét. E törekvés, melyet családi hagyományai és személyes tulajdonai szűlnek, egész természetesen a dicsőség vágyának alakjában lép föl. Metternich hercegnek is szemébe tűnt ez a vonása, s első politikai érintkezések alkalmából úgy jellemzi Szogyénynek, hogy: »heves vérű politikus s becsvágya határt nem ismer.«²⁰ »Nem tudom,« írja ő maga már 1819-ben, »hogyan határtalan dicsvágyam hová ragad?« Az ő és mindnyájunk szerencséjére: nemzeti nagy küldetésének útjára ragadta. Ezt az utat eszméknek és tetteknek bámulatosan gazdag sora

jelöli. Az újítás, izgatás, küzdelem, még a szenvedések is, melyek vele jártak, neki testi lelki szüksége voltak. Még döblingi magányában 1858-ban is azt jegyzi föl, hogy »az aktivitás dühe emészti«. Közéletünkben való első megjelenése után épen egy évvel, 1826 őszén, a nemzeti muzeumban atyjának arcképe előtt megállván, így kiáltott föl: »Időm, tehetségeim és vagyonom hazámé legyenek! Mily szerencse honfitársaitól becsültetni; de ezt Magyarországon, hol annyi az előítélet, élve nem lehet elérni csak a sirban.« E fölkiáltásban valójának mindazok a tényezői megnyilatkoznak, melyeket érintettem: a lélek izgékony-sága, a képzelet heve, a családi hagyományok ereje és a dicsőség vágya.

De megnyilatkozik az a legerősebb érzése is, mely már megszabta élete irányát és kitűzte célját: honszeretete. E célnak világos tudata s a hozzá vezető út későn, szinte nehezen bontakoznak ki zajló lelkéből; de forrása, a fajszeretet, gyermekkorától él és hat. Semmi okunk kételkedni a *Kelet népe* híres önéletrajzi vázlatának vallomásában, mely irodalmunk legragyogóbb lapjai közé tartozik. Egy nagy szellem éles szeme jár ott saját szívének legmélyein: »Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben: Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremlen.«²¹ Mi-féle erkölcsi hatások táplálták és fejlesztették ezt az érzést, mely a vérszeretet kiolthatatlan hevével

él benne? Ápolta kétségkívül anyja, kiről keveseb, bet tudunk, mint óhajtanók. Ápolta, ha később, a vészes időkben aggódó szive le is akarta beszélni fiát a politikáról. Hogy e nemes nő és jó anya, családi erényét, a magyar érzést, elhozta szívében Zalából Bécsbe, Csokonai magasztaló versei is bizonyítják, melyekkel 1802-ben *Tavaszt* neki ajánlotta. Bizonyítja azonban magának Széchenyinek 1817-ből maradt egyetlen magyar költeménye, ezekben az anyjához intézett szavakban:

Te oktattál,
Tanácsoltál,
Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok s leszek,
S a mi csekélyt Isten, Uram s Hazámért utóbb teszek:
A te munkád.

A fiúi szeretet sugara megvilágítja az anyaszívet és ideáljait, melyek e szívnek szeretete és gondja által az övéi lettek. Gróf Festetich Juliánnának bizonyára része volt abban a kivételes szellemben, mely a bécsi Széchenyi-háznál uralkodott. Kazinczynak idéztem adatát maga az ifju gróf, egykori nevelője Lunkányi s Toldy Ferenc is megerősítik,²² hogy a háznak gyermekei mindig magyarul beszéltek s az ott gyülekező és tanakodó honfitársak nyelve is magyar volt.

Széchenyi tehát gyermekkorában tanult magyarul. Lehet, hogy a képzetebb irodalmi nyelvbe nem

hatott be, hogy az írásbeli előadásban nem szerzett könnyűséget, hogy hosszú külföldi tartózkodása és bolyongásai alatt nyelvgyakorlata is megromlott; de képtelen a föltevés, hogy igazán csak férfi korában tanult volna meg magyarul.²³ A tanult nyelven senki sem vitte és viheti tovább a szabatoságnál; a nyelvnek amaz önállósága és eredetisége, bár szabatoság nélkül, az az egyéniségünkhöz idomulása, mely Széchenyi írásait jellemzi: csak oly nyelven lehető, melyen játszottunk és mesét hallgattunk valaha, melynek lelkét gyermekkorunkban szíttuk magunkba. De a magyar mesének más befolyása is volt Széchenyire. Még a huszas években olvasta Fáynak, későbbi barátjának és munkatársának mesegyűjteményeit, a legbölcsebb, legnemesebb és legmagyarabb munkák egyikét. Az igazságok, melyeket e mesék példáznak, erős és szinte világító hatással voltak lelkére. A haza iránt kötelességeink vannak s a hazafit csak a munkás hazaszeretet teszi azzá; tiszteljük a múltat, de ne higyjük, hogy ami apáinknak jó volt, nekünk is az; haladjunk, de ne a meggondolatlanság, hanem a tapasztalás vezérlete alatt; a tisztviselő és bíró állását csak az önzetlenség és igazságosság szenteli meg; a ki jót tesz, ne várjon hálát; csak az az igazi nagyság, mely boldogít. Széchenyi Pestmegyének egy közgyűlésén 1838-ban azt a nyilatkozatot teszi, hogy a honi re-

form teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy meséi ébresztették föl benne.²⁴

A magyar szóval jókor megütötte Széchenyi fülét s talán meghatotta szívét a magyar életnek egész elégiája, a tétlen érzéseknek, remény nélkül való emlékezéseknek s gondtalan pusztulásnak e világa. Atyjának szive gyakran merült búba e vigasztalan sülyedés képein; gyászolta pusztuló, végromlásra ítélt nemzetét s »mint magyar, reménytelen szállott sirjába«. ²⁵ Gyászáts fia korábban csak félig értette; koporsója előtt megnyiltak szemei. Örökségeül honfi-kötelelességeit vette át. Pályája megnyilt szemei előtt s nemzeti érzése világokat mozgató, feltámasztó erejének tudatára ébredt. Hogy mindig meg volt benne, legrégibb följegyzéseiben is a villanásoknak egész láncolata²⁶ bizonyítja: tevékenységi lázának kitörései, honvágyának, hazai emlékezéseinek röpké nyilatkozatai, kedves népdalainak töredékei és magyar büszkeségének felzajdulásai, a magyar állapotokon egy-egy méla sohaj, gúnyos vagy haragos kifakadás, nemzeti küldetésének sejtelmes cikázatai. Ki ne emlékeznék, ha csak futólag olvasta is valahol, legrégibb naplóinak ama sokszor idézett helyére,²⁷ melyben a magyar föld kopár pusztáiért s a vágyaknak és tetteknek csak rajtok fejlődhető korláttalanságáért lelkesül: »Nekem okvetlen a legősibb húnfajból kell származnom!« kiált föl. E sorok az első költe-

mény irodalmunkban, mely a magyar természet s a magyar népjellem kapcsolatát énekli és magasztalja, — tizenhét évvel Gaal József híres *Alföldi képei* előtt, melyekkel a magyar puszták költészetünk motivumainak körébe lép²⁸, s harminc évvel Petőfi előtt.

Végre eljut Széchenyi 1823-ban a hazájának vallott holtomiglan-holtodiglanhoz: »Nincs szív, melyet őszintébb és forróbb honszeretet éltetne, mint az enyim.«²⁹

V.

EGY nagy érzés, melynek tudatára jutunk, akár csak a lánynak szerelme az, akár a honé, kifejtí önbizalmunkat, acélozza elszánásunkat. A folyton tépelődő, testi-lelki bajain évődő, magával, pályájával, nemzetével elégedetlen, a reménytelenség kísértetei által üldözött, szerelmi kinokban vergődő Széchenyi belső világának is ebben érkezett el váltása. »Élvezem s érzem belső értékemet.« »Bármily szerencsétlen vagyok, érzem, hogy egy nagy lélek fejlődik bennem.«³⁰ »Érzem, hogy sokak élete vagyok.«³¹ A nagy lélek nyilatkozott érzésének mélységében, látásának élességében, kitűzött céljának biztosságában, kitartásának lankadatlanságában, tevékenységének bámulatos erélyében s az eszményinek és gyakorlatinak csodás összeolvastásban: a nemzeti eszmény keresése a nemzeti munka által.

A nagy lélek éleslátásával néz végig szomorú közállapotainkon. Látja, hogy az ellenséges viszonyok súlya alatt politikai életünk miképen akadt

meg fejlődésében. A politikai szabadság alakjainak kénytelen védelmében, a megromlástól féltve ezeket, védelmez oly jogrendet is, mely immár megmerevült s a legnagyobb akadályja annak, hogy a nemzet kifejtthesse teljes erejét. »A hol még nemzet nincs, csak egy kis része privilegiált, nagy része pedig pór nép: ott legeslegelső a nemzetesítés: mindenkinek politikai léte.«³² A magyar alkotmány-harcok zavaros keveredésben mutatják a hazafiságot és osztályérdeket; e kettő egysége immár lehetetlenség, együtt jelentkezése kerékkötője haladásunknak és győzelmünknek. Igazi közszellem, mely a nemzeti művelődésnek, nemzeti vagyonosodásnak és nemzeti egységnek gondolatát képviseli; a külföld becses tanulságait felhasználja s a nemzeti erő összes forrásait kiaknázza; a biztató jövő érdekében tanulni, dolgozni és lemondani, felfogásban és erkölcsökben megújulni kész: ilyen közszellem nincs Magyarországon. Hányszor lepi meg a gondolat, míg tette vágyó lelke a nagy világ zajában böjtöl és vezekel, hogy: nem mondatott-e ki már e nemzet fölött a halálos ítélet? Látja, hogy nagy nemzeti gondolat csak a költők lelkében él, csak nekik sugall halhatatlan álmokat; de az álmodozások magukban sohasem fognak célhoz: a nemzet biztosításához, boldogságához, nagyságához vezetni. Eszményöket a politikában új és elérhető célok kitűzésével, a társadalomban lépés-

ről lépésre való közeledéssel, a gyakorlati tevékenység felkeltésével és irányzásával lehet csak megvalósítani. Bizzunk magunkban és jövőnkben s tudjunk dolgozni és áldozni érte.

A mit Széchenyi a nagy lélek éleslátásával felismert, hevével megszeretett: elszánásával szolgálta is. »Kimondhatatlan s több napi belső küzdségek után, bizonyos órában megesküdttem magamnak, hogy nemzetünk feltámadására és kifejtésére mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is.«³³ A mi szerencsétlen körülményeink között, a hol a közszolgálatban külön választják a királyt és a hazát, a polgári pályán talán börtön várja,» de csak előre siet. Utazik és tanul, tervez és fárad, ír és beszél, korhol és lelkesít. A mely országnak neki indul, alaposan meg akar ismerkedni nyelvével és irodalmával; így készül görögül is. Olvassa de Lolme angol közjogát,³⁴ s vizsgálja szemmel figyeli, tanulja az angol gyárok életét és munkáját; elmélyed Voltaire eszméibe, fölkeresi a francia és olasz csatorna-építéseket s ép oly tudásvágygyal merül a nyugoti országok pénzügyeinek, állattenyésztésének és földművelésének tanulmányozásába, mint művészi életének és remekeinek élvezetébe. Mily vasszorgalommal kell pótolnia a mulasztottakat, hogy, Wesselényivel oldalán, alaposan és részletesen megismerkedjék hazájával, intézményeivel, viszonyaival és népével! A lángelme

is csak az erőt kapja ajándékban; érvényesítésének eszközeit a szellem és test munkájával kell megszereznie. Széchenyi, ki a nemzeti munka által akarta megváltani hazáját, nemzetének első s legfáradhatatlanabb munkása volt. Annál a munkásságánál, mely a közönség előtt folyt, nem kevésbé bámulatos az, mely nem volt eléje szánva. Huszonegy kötetes titkos számadása önmagával s leveleinek roppant tömege, melyekben egyesekhez intézett kérelmekkel, tanácsokkal, utbaigazításokkal, fölvilágosításokkal szolgálta céljait. E tekintetben nálunk újra csak Kazinczy hasonlítható hozzá. De egy nagy különbség van a két reformer tervei között. Kazinczy számított rá, hogy levelei egykor meg fognak jelenni, s úgy szólván minden, lelkes szívből és finom érzéssel kikerekített mondatában egy-egy vonást ad ahhoz az ideálhoz, melynek fényében kívánna megjelenni a jövő előtt. Széchenyi legtöbbször kapkodva, gondatlanul ír s csak ha egyik-másik vállalata érdekében a legnagyobbakhoz fordul, szedi össze magát. De az ő elnagyolt írásai, rosszul gördülő, olykor befejezetlen mondataiból is egy ideál képe alakul ki, azé, melyet ő hazájáról alkotott magának.

Ideálja a mivelt, gazdag, szabad és mindenek előtt magyar haza, melyben »mindenkinek, vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres.«³⁵ Kitűzi és törekszik

feléje a nagy léleknek nemcsak éleslátásával és elszánásával, hanem lelkesedésével. E lelkesedés, melyet eszméi öntöttek bele, egyik fő forrása sikerének. Látszatra legkisebb tervét is úgy szereti, mint a milyen hévvel ragaszkodik nagy céljához. Minden szava érezteti szeretetének vagy gyűlöletének melegét. Eszméket tömegekbe mindig csak lelkesedés vihet át, mely inkább megérzeti, mint megérteti igazságukat. Széchenyi nemcsak jó számító és fáradatlan munkás volt s nemcsak ezzel imponált nemzetének, hanem oly tulajdonok kapcsolatával, melyekkel előkelő szellemeiben és ily mértékben s ily benső egyesülésben századok óta nem találkozott. A magyar nemzeti lélek gyűlékonyságát egyesítette magában azzal, a mi e lélekből hiányzani látszott: a gyakorlatiassággal és kitartással. Egyénisége még több ellentét varázsával is hatott nemzete lelkére s ennek legközvetlenebb megnyilatkozására: költészetére. Im erős akarata és bámulatos szívóssága kapcsolatban a szellem izgékony-ságával és röpké szeszélyességével, biztos számítása és gyakorlati hajlamai megragadó költői képzelgésekkel, arisztokrata életfelfogásának nemessége, kényesége, szigora a szabadelvű meggyőződés erejével, mély hazaszeretete nemzeti hibáink kérlélhetetlen ostromozásával, magyarsága európaisággal. Valóban sokszor mintha Shakspeare Brutusát hallanók, midőn az ósdi magyarság rövidlátó Cassiusa szemrehá-

nyást tesz neki: »Te nem szeretsz, Brutus.« »Hibádat nem, Cassius,« feleli a nagy, s pillantása a kardra esik, mely által legyen vége, ha ügye és hona elvész.

Magyarul érezni, magyarul szólani, magyarul cselekedni, magyarul boldogúlni: ezt hirdeti, erre törekszik. Első teendője a nemzeti érzület, sőt öntudat fölébresztése oly körökben, hol épen egy százados zsibbadás lazította meg, Mindenek előtt magyarul kell beszélnünk, hogy igazán magyarul érezhessünk. A nemzetet fell kell támasztani, még pedig először nyelvében; csak úgy lehet szó ki fejtéséről. Mily megragadó a kép, melylyel e gondolatot a *Hitelben* kifejezi³⁶: »Az egészséges nemzetiségnek egyik fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fenmarad, a nemzet is él, bármi sínlődve is sokszor; de ha az egyszer elnémúl, akkor csak gyászfűzet terem a hon, mely a voltakért szomorúan eresztgeti földre csüggeteg lombjait.«

Nála a szó sohasem marad csak szónak: jelszóvá, példaadássá, tetté izmosodik. Főrendiházunk történetében korszakos nap 1825. október 12-dike: e napon hangzott e táblán először magyar szó, még pedig a katonatiszt Széchenyi ajakáról, s a bátor példa, melynek még a gúnynyal is szembe kellett néznie, azonnal talált lelkes követőkre.³⁷ Következett november 3-dika, az akadémia születésnapja. Széchenyi áldozatára az alkalmat Nagy Pál riadója

adta meg, azé a Nagy Pálé, kiben öt évvel előbb egy bükki látogatása alkalmából, a csüggedt magyar fajképét festette naplójába, a borús színek között már szíve vérének nyomaival.³⁸ A soproni táblabíró igazi magyar természet volt: ma a csüggedés lethargiájában, holnap a fellobbanó harag izzásában. A magyar nyelv ügyében emelte fel szavát, újra meg újra mennyköveket szórt a korcs mágánásokra és a közönyös polgárságra. Már harmadszor dörgött, mikor lelke zivatarában végre utat is talált: »Hogy a magyar nyelv áldozatává ne legyen, sőt sikeresen ellentállhasson a németesítő törekvéseknek s a deák nyelv uralmának: arra legjobb eszköz, hogy a nyelv művelésére s annak becsmértői elieni védelmére egy magyar tudós társaság állíttassék föl.« Főrangú urainkhoz szól, mert a terv kivételére pénz, pénz és pénz kell. E gondolat és e hivatkozás szólította elő Széchenyit. Fényesebb, áldottabb szellem-idézés nincs az egész magyar történetben, mint Nagy Pálé volt, mely Széchenyi szellemét idézte nemzetének szeméi elé. Széchenyi meghozta áldozatát. Misem világítja meg jobban szellemének nagyságát és hitének erejét a jövőben, mint az a néhány sor, melylyel a *Világban*³⁹ első föllépését kommentálja. Szomorúnak mondja, hogy bámúlták és ünnepelték, mikor áldozatával csak kötelességét teljesítette. »Lesz valaha egy kor, reméllem, mely jobban fog csu-

dálkozni azokon, kik magas állásaikhoz képest egy oly tárgyul vonták segédkezeiket vissza, mely a közértelmesség s nemzetiség kifejtését oly hathatósan gyámolja: mint azokon, kik a nagy hasznót, melyet hajtanak, átlátván, ahoz erejük szerint járultak.« Mi már több mint félszázad múlva tekintünk vissza rá s nem tudjuk, mit csodáljunk inkább: ez érzületnek lelkeségét vagy nemességét-e? Ilyen szívvel s ilyen felfogással nyújtotta áldozatát s alapította meg az akadémiát. Annak a dolga lesz a magyar nyelv mívelése és fejlesztése; jogainak, megillető helyének visszaszerzéséről gondoskodik a törvény, terjesztéséről a társadalmi és irodalmi izgatás. *Stádiumának* tizenkét táblás törvényén tizediknek teszi a következőt: »Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.«⁴⁰

Az alapítónak és tervezőnek nemzeti, magyarosító törekvését egész lélekkel, fáradságot és elkedvetlenülést nem ismerve, folytatja az izgató. Folytatja nemcsak könyveiben, hanem a gyűléstermekben, szalonokban, egyesületekben, versenytéren, utcán, mindenütt, a hol csak alkalma nyílik rá. Folytatja különösen abban a körben, melyet a külföldön mindenütt a nemzeti eszme leghivatottabb és legtermészetesebb képviselőjének talált, s a mely itthon úgyszólván elvesztette kapcsolatát a nemzeti étellel: az előkelő világ körében.

Jegyzeteivel kezünkben, nyomon kísérhetjük minden lépését. Mennyi megbotránkozás és kifakadás, rábeszélés és kérlelés, édesgetés és követelés s milyen benső öröm a legkisebb eredményen! »Mily borzasztó típus az, mely nemesi házainkban uralkodik. Se hús, se hal. Mily nyelven beszélnek? Voltaképp egy nemzethez sem tartoznak.«⁴¹ Nem csügged. Az izgatott idegéletnek csodás szívósságával ragaszkodik eszméjéhez és végzi küldetését. A mint megesküdött egy bizonyos órában, hogy e föld népét magyarrá és nemzetté teszi.

Folytatja a küzdést magányában is a szellemeikkel, melyek képzeletéből támadva, sugallják, ösztönzik vagy rettentik. 1826-ban veti papírra e sorokat: »Érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben. Az ördög-e? vagy az én génuszom? Nem tudom. Ha a második, úgy a magyarból nemzet lesz.«

VI.

A nemzeti eszme hirdetésében, nem tekintve még kifejtésére vonatkozó gondolatait és terveit, egy hasonló szellemű régi, mondhatnám: ősrégi agitációval találkozik: a magyar költészetével. Ebben az irányban neki volt a legősibb hagyománya s a legállandóbb gyakorlata. A nemzeti lelket képviselte folyton folyvást, diadalujjongásában és halálhörgésében. Voltak idők, mikor a nemzet lelke csak egy-egy költői sóhajtásban élt még. Mária Terézia és József alatt elkezdte az alvó nemzet szeméből dörzsölni az álmot; ébresztett, izgatott, olykor vérmes remények képeivel. Leopold rövid éveinek mámorában már-már a nemzeti feltámadást ünnepli. A csatlódásba, Ferenc korában, nehezen találja bele magát: a fölkelések vitézi jelenetein neki-neki lelkesül, de hamar csüggettségbe vész s alaphangjává a nemzeti vád és nemzeti gyász lesz. A reakció sír; csöndjében szorongó szívvel lesi: nem kondúl-e a halálharang? Hangját sokszor változtatta; de lelkét soha. Ez a századok változásai között állandó a

magyarságban és magyarságért égő lélek volt. De a költők kis közönsége, az úgynevezett literátus emberek, s ezek sem mindnyájan, nem volt az országnak sem hangadó társasága, sem politikai vezetője. Széchenyi ezekbe az elidegenedett körökbe akarta bevinni a költők érzését, eszményét és nyelvét.

Voltaképp ugyanaz az érzés élt és hatott benne, mely ifjúkorának költőit sugallta: Barótnak a *Diófa*, Virágnak a *Hajó* inkább remegő, mint reménykedő allegóriáit s a *Változások* keserű látomását, Berzsenyinek a *Romlásnak indúlt* fenséges jeremiáját s a *Felkölt nemesség* és a *Tizennyolcadik század* csalóka hevületét, Kölcseynek *Zrinyi* sötét kétségeit, Kisfaludy Károlynak a *Mohács* és a *Rákosi szántó* méla borongását, Vörösmartynak a *Mikes búja* s a *Magyar költő* tragikus panaszait. A nemzeti sülyedés szégyene, a romlás melancholikus borúja, melyből ha olykor-olykor kihangzik a jobb jövő reménye, inkább csak az élet-ösztön kitörésének tetszik: ime az uralkodó motívumok Széchenyi föllépése előtt a magyar költészetben és az ő érzésvilágában. Széchenyi mindvégig érezte ezt az összeköttetést, érezte és becsülte a támogatást, melyet a költészetnek köszön. Ez a nemzetnek legalább egy osztályában lelkesen ápolta a nemzeti érzést és nyelvet, melyet ő az egész nemzet érzésévé és nyelvévé akart tenni. A költészet által megszentelt pályája nemcsak új közönséget teremtett köl-

tészetünknek, hanem új eszméket és új sikereket adott. De adott egyebet is, a mi tárgyunkra kiválóan fontos, ő reá magára pedig kiválóan jellemző.

Az egy célra törő, egy érzésben hevülő lelkek közösségének érzete adta Széchenyi ajakára azt a nagy szót, melyet Berzsenyihez intéz első levelében: »Önérzéssel mondhatom: *rokonok vagyunk!*«⁴² Ez üdvözetben a magyar politikai és irodalmi történetnek egyik legjellemzőbb gondolatát fejezte ki: a magyar politikus és a magyar költő rokonságát érzésekben és céljaikban. A nemzetnek voltak politikusai és költői, többé-kevésbé találkoztak is útjaik, de rokonságuk gondolata szunyadt a nemzet tudatában azóta, hogy ezt a gondolatot a költő Zrinyi saját pályájában oly fényesen testesítette meg. Széchenyi támasztotta föl újra s általa elégtételt adott hosszú, látszólag tán sikertelen küzdelmeknek és törekvéseknek. Nemcsak feltámasztotta egy röpke szóval, hanem képviselte egész pályáján. A magyar költészet mindig hiven művelte ezt a földet, hogy magyar érzést teremjen; de Széchenyi volt az első államférfi, ki ennek a munkának politikai jelentőségét szóval és tettel elismerte, a nemzeti érzés költői tolmácsaira, mint a nemzeti közélet hivatott szószólóira mutatott: költészetünk előtt mintegy megnyitotta alkotmányunk sáncait. Nincs egyetlen politikusunk maig sem, korábban pedig még anyyira sem volt, kinek szelleme, gondolkozása, kife-

jezései, költészetünkkel oly benső kapcsolatot, iránta annyi becsülést és vonzalmat tüntetnének föl, mint Széchenyi. Munkái telidesteli vannak költőinkből vett idézetekkel; már a *Hitel*ben egymásután és többször szólalnak meg Berzsenyi és Vörösmarty s döblingi lázálmait Petőfi *Felhőivel* jellemzi: »Ezek illenek rám, az atyjok én vagyok!«⁴³ Önvádjai is költői emlékeiből öltenek alakot: hogy ő a Romstennek adta el nemzetét. Hiába mondta ki Vörösmarty a *borúra derü-t*: Ármány legyőzte a magyarok istenét.

Érzi a költők szavának és pályájának egész értékét a nemzet életére, a támogatás becsét, melyet neki nyújtanak. Érezvén becsét: készen megadja és fennen kívánja megbecsültetését. E tekintetben is hátra vagyunk, s önmagunk érdekében és a mívelt világ példájára meg kell változnunk. Az új Magyarország, melyet alkotni akar, érzőbb és hálásabb szemmel nézze költőit, mint a mostani: »Midőn másutt sassal repül a költő képzelete a határtalan kékben s ezernyi embertárs osztja szive hevét s vele sír, vele mosolyog; nálunk nem mer emelkedni, nehogy tollait veszítse. S ha mégis köd, szélvész s zivatarok közt merészen fellövell, szinte csak maga, kevés más nézőkkel, méri felemelkedési magasságát.«⁴⁴ »Költői remekeink szebb sorsra lennének érdemesek!«⁴⁵ Midőn pedig minden romba dült, gyászos képzeletének lázongása közt is meg-

emlékszik lantos bajtársairól, a nemzet énekeseiről. Sorsukat keserű kifakadásokkal siratja: »Vörösmarty, Horvát Endre, Kisfaludy, Garay, Bacsányi, Kölcsey kigunyolva, eltemetve, elfeledve!« Hazafi fájdalomnak legtépőbb felindulásában is, midőn a nagy omladékok fölött végigtekint, égő könnyeket hullat az eltaposott virágokon.

VII.

DE Széchenyit nemcsak motivumának és céljának közössége, hanem szellemi alkatának bizonyos rokonsága is vonta a költők felé. Rokonuk volt nem csupán hazafias érzületében és tevékenységében, hanem egész lelke sajátosságában, sőt ifjúkora emlékei által. A költői erő, a szivre és képzeletre ható válogatás, rendezés, alkotás és beszéd ereje lelkünknek amaz adományai közé tartozik, melyeket ma még rejtetteknek és titkosoknak szoktunk nevezni, de élet-eleméről, melyben szárnyra kaphat, már többet mondhatunk. Fogékony és erős érzés, termékeny és eleven képzelet: ezek feltételei és alkotó elemei a költői természetnek, mely, ha a költő dicsőségét nem is, de ennek vágyát, örömeit és szenvedéseit mindig meghozza.

Széchenyi költői természet volt a szemnek különösebb költői irányzata és a formának művészi fejlettsége nélkül; még gyakorlati célú eszméinek fejtegetésében is mindig annak mutatkozik. Egy költemény megalkotásához talán nem volt adománya; de

könyveinek és beszédeinek ezer részlete, képe, hasonlata, kifejezése hat ránk úgy, mintha egy nagy költemény töredéke, egy nagy költői lélek megnyilatkozása lenne. Nem gondolhatunk-e emlékenél az angol költő szavára, hogy: az isten költőket küld reformátoroknak. »God sent a poet to reform His earth:« Mary Robinson. Hangjának változatossága, szatirája és páthosza, élce és föllengése, subjektivitásának mindenén átlüktető ereje, képzeletének szeszélyes csapongásai nem ugyanezzel a benyomással vannak-e ránk? És amidőn halljuk azt, amit nemzetének iszonyú pusztulásáról »a csillagokban olvasott«,⁴⁶ halljuk elszorúlt szívvel és elfojtott lélekzettel, nem úgy érezzük-e, mintha valahol Dante poklához járnánk közel, valahol az emberi szellemnek ama titkos kohójában, hol a szenvedély izzó tüzén s a fantázia vakító fényénél a nagy költemények forrnak, mielőtt végleges alakjukat megnyernék?

Hogy gondolatainak ezt a költői alakot is megszerezze: ifjú korában kedves vágya volt. A lipcsei csata hőszárja vágyott költői babérokra s költőnek készült. Német verseket irt, belekezdett egy nagy regénybe s megpróbálkozott a *Childe-Harold* és Plato fordításával!⁴⁷ E kísérletek nem sikerültek s folytatásuknak útját vágta felismert küldetése. Széchenyi nem lett költővé, hanem a nemzet nagy epikai trilogiája első részének hőségé,

mely mint a nemzeti hősmundakörök első fele, mint a *Buda halála* is, szintén tragikai jellemű s a nagy hősök feláldozásával visz el a befejezés diadalához. De Széchenyi egész életében barátja maradt a költészetnek. Sokat olvasott, eleven érzéssel és finom értelemmel élvezte a szellem virágait. Nemcsak a legnagyobbakat, Dantet és Shaksperet, Moliert és Göthét, hanem Voltairt és Rousseaut, Lamartinet és Chataubriandt, Byront és Mooret, Tassot és Alfierit, Rückertet és Schillert újra meg újra elővette. Különösen szerette Schiller *Don Carlosát*, melynek annyi eszméjét, mintha az ő pályája és lelke szülte volna; Byron *Manfrédjét*, melyben egy nagy költői szellem a léleknek épen amaz örvényei fölé vezette, hol maga is annyit szédült és tévelygett; de legkedvesebb könyve volt Montaigne *Essaii*. Ha csak egy író választhat, Messire Michel mellett marad, kinek finom elmésége, élesen látó józansága, vidám megnyugvása és okos türelme, bizonyára sokszor csitította le szívének, eszének, idegeinek kinos háborgásait. Hogy műveltsége és hatása mit köszön nekik, nem szorúl bővebb fejtegetésre. Hogy pedig mennyire beléjük merült, kedves költői és írói mily jól ismert, bizalmas barátaivá lettek, arról bizonyosságot tesz Wesseleányi, ki barátságuk kezdetén Széchenyi egész műveltségét eszthetikai jelleműnek rajzolja.⁴⁸ De a magyarság énekeseihez még egy szállal több fűzte lel-

két, mint e nagyokhoz. Szívének legerősebb és leg-
 érzékenyebb hurját csak amazok tudták megilletni.

Költőink, a nemzeti válság prófétái, szintén ér-
 zik ezt a kapcsolatot. Sőt többet; úgy látszik, a
 nagy érzéseknek kíséző ösztönével megsejditik, hogy
 megszületett az, a kit vártak. Éreznek valamit előre
 a jövőből, mely az ő kezeiben van. Mintegy csa-
 ladjuk dicsőségét, a testvérek hú ragaszkodásá-
 val veszik körül, melyben szeretet, büszkeség és
 remény olvadnak össze. Már az ifjú grófot, mikor
 a lipcsei csatában becsületet szerzett a magyar név-
 nek, inkább buzdításul a jövőre, furcsa rimes askle-
 piadésekkel köszönti költészetünknek egy ódivatú
 alakja, Palóczy Horváth Ádám, kiből a kuruc hajdu
 s a kenetes predikátor ósdi alakja egyesül. Ki volt
 még Széchenyi 1817-ben? Honnan az a világosság,
 mely a sujtásos poéta szemei előtt megnyílt:

És majd érdemiden, mellyeket eddig az
 Illy járatlan uton nem teve más, igaz
 Hivségednek örök díssze, sok ezredig
 Tartó oszlop emelkedik!⁴⁹

Még maga is ködben tévelyeg, sime egy lel-
 kes szem előtt felszáll az, s már a diadal útján
 látja, oszlopa felé haladni. Amint a fiatal huszár-
 tisztből ki-kitör magyar érzése, amint nagy áldo-
 zatát meghozza, amint beledobja eszméit a ma-
 gyar közéletbe s belekap a történet kerekébe, hogy

egyenest előre és gyorsabban hajtsa: a magyar Helikon bokraiból sűrűn zendülnek felé a lelkesnél lelkesebb üdvözetek.

Az adadémia alapítóját gróf Dessewffy József alkalmi ódája *A szép példa* magasztalja, melyért az elnéző kassai cenzort kegyetlenül megzaklatták⁵⁰ talán a versnek e soráért: „Nem német ám még a haza s nem is lesz!” Dessewffy, Széchenyivel szemben, költőből nemsokára kritikussá lett, mindenestre nemes indulatú és őszinte kritikussá, ki az új reformerben inkább a lélek költői lendületét, mint államférfiúi tartalmát méltányolja. Shaksperrel jellemzi: „Fülembe önté lelkét nyelve tüzével.” Egy kis féltékenység is megmozdul benne s egy régi költői kísérletére hivatkozva tör ki. Valamikor egy kis szatirájában a magyar állapotok visszásságait ártatlan gúnnyal mutatta be egy Vénus-csillagjabeli társadalomban: erre mutat rá, hogy ő ime megelőzte Széchenyi politikai kritikáját.⁵¹ Ilyen formán okoskodott Édes Gergely, a derecskei poéta is, azt emlegetvén, hogy az általa különben magasztalt és megverselt gróf reform-eszméit az ő, *Parlagi Múzsája* már régen énekelgette. Ime a közös emberi és költői hiuság a mágnáspalotában és a falusi parókhián. Az „ősz hóval porozott fejű” Dessewffyt, kinél különben, gazdagabb műveltséggel és nagyobb buzgalommal alig hagyott valaki kisebb nyomot iro-

dalmunkban, tiszteletességében ez a kis gyöngéje talán csak közelebb hozza szívünkhöz.

Széchenyit, az akadémia első nagy alapítójának sorában Terhes Sámuel is megtisztelt egy hosszú hexameteres áradozással, melyet *Édes honni Magyar nyelvünk Pártfogóinak tiszteletére* írt 1826-ban.⁵² Következett Kazinczy verse s a *Hittel* üdvözlő kisebb-nagyobb költemények sora. Péczeli József, a debreceni hístorikus, ki az újabb európai történettel foglalkozván, nagy lelkesedéssel üdvözli a *Hitel* eszméit; *Epigrammái* között magyar és latin distichonokat szentelt neki: „Hiteled hitelesb az aranynál!”⁵³ Ő szerkesztette néhány évig a debreczeni *Lantot*, melyben szintén örömmel adott hangot és tért Széchenyi kultuszának. Egy kis epigramm mellett, a zsebkönyvnek 1835-diki folyamában jelent meg az a hexameteres óda, mely e korszak Széchenyiversei között, úgy látszik, a legnagyobb hatást tette. Írója, a későbbi nádudvari prédikátor és egyházi író, Baksay Dániel, ki az alvó nemzet ébresztő géniuszát ünnepli Széchenyiben.

Nagy nemzet szeme csügg rajtad, kor Bajnoka' vívd ki
A századnak erős munkáját; nagy neved érte
Fényes arany csillag lesz késő század egén is.

A verset lenyomatja a Felső Magyarországi Minerva, egy kis distichonnal a gróf arcképe alá, s a Társalkodó; Széchenyi pedig külön köszönetet

mond érte Péczelinek.⁵⁴ Vörösmarty nyelvét, összetételeit, fordulatait, sőt frázisait alig sikerült valakinek irodalmunkban oly hiven és hatásosan utánozni, mint e költemény korán elhallgatott szerzőjének. Az ő fülében kétségkívül *Zalán* előhangja csengett s a miénkben is megcsendít belőle valamit. Vörösmarty utánzója mellett, társa, Czuczor is szívesen és sűrűn gyűjtogatja a költés tömjén-áldozatát. Egy epigrammjában *Széchenyi Ferenchez*, az apa nagyságának talapzatán emeli még magasabbra fiát. *Egy hazafihoz* irt ódájában, mely összegyűjtött versei között már Széchenyi nevét viseli,⁵⁵ 1837-ben a még fejét emelgető hydra ellen lelkesíti a nemzet nagy daliáját, míg a *Ki az*-ban az általa fölébresztett Honszellemet köszönti. Garay is megírja ódáját *Széchenyihez*, »a század hőiséhez«, *Uniójában* vele személyesíti meg Magyarországot, *Serlegdalában* az első áldomás a dicső Széchenyié, s köszönti *Pest gőzösét*, midőn a nagy gróffal Pozsonyba indul. Székács, az 1835-diki Aurórában megjelent arcképe mellé, azt mondja el versben, hogy még a Vaskapu is engedett neki, mely Hunyadinknak ellenállt. Ezeken kívül még nagyobb számmal vannak ismeretlen poéták, különösen lelkes papok és még lelkesebb jurátusoknak ismeretlenül maradt versei, melyekkel a nagyot levelekben és beszédekben köszöntötték.

E költemények s a többiek is ez időből, a melyek megjelentek vagy csak kéziratban maradtak, az óda természetéhez s a korhoz képest, bizonyos általánosságban ünneplik Széchenyit, és benne a haza szebb jövőjének reményét. A nemzeti érzés szószólói azt, ki ez érzést náloknál hatalmasabban fel tudta verni, az ő álmképöket a nemzet jövőjéről az elérhető valóság színében mutatni föl s észszel, szívvel, kézzel előljárva megindítani a nagy küzdelmet érte.

VIII.

Etörekvésnek mindenekelőtt erős központra vala szüksége. És Széchenyinek az a buzgókodása, hogy ily központot teremtsen, úgy szólván döntő fontosságú lett a magyar irodalomnak egész jövőjére nézve is.

Az angol és francia viszonyok megtanították rá, de a német és olasz szétzüllöttségéből is okulást merített, hogy igazi nemzeti élet, közszellem alakulásának, fejlődésének, megerősödésének feltétele egy virágzó főváros. A mint Buda és Pest egyesítésének s közös néven nevezésének gondolatát ő pendíti meg először:⁵⁶ úgy a mai Budapestnek egészben ő az igazi atyja. A magyar politikának, társadalomnak, közgazdaságnak, irodalomnak és művészetnek központot teremteni, melyben az annyira áhított közszellem éri és hasson, mely a nemzeti élet egységét és erejét képviselje, irányait közös célra kitzúzza, munkáját szervezze és vezesse: ez Széchenyi gondolata és diadala. »A hon nem emelkedhetik hozzáillő magasságra, míg annak elboncolt részei Budán

s Pesten nem egyesülnek.«⁵⁷ A nemzet rétegeinek, osztályainak, felekezeteinek itt lehet csak és kell igazán nemzetté olvadnia. Indítványoz, buzdít, lelkesít, hogy az országgyűlés Pestre tétessék át;⁵⁸ a nemzeti vérkeringés központja az ország szive legyen. Ha keresztülvitelnék, »félszázadot haladtunk előre«. Ezer gondolat rajzik fejében, százféle munkát végez, hogy Pesten addig is, míg a politikai élet központjává lehetne, magyar társas-életet honosítson meg, vagy inkább alapítson és alakítson. A főváros által akarja egyesíteni a hazát: előbb a várost kell egygyé tennie. Huszonegy évi munkával alkotja meg a nagy művet, mely Budapest jelképévé lett: a lánchidat, s lába még rá sem léphet, aminthogy nem is léphetett soha, nyugtalan agyának gondolata már átszállván rajta, neki ront a várhegy akadályának s az alagútát tervezi. Mennyi gond és tett, levél és biztatás, beszéd és munka, hogy e por és sártengerből európai várost teremtsen, mely vonzó, kedves és kényelmes legyen úrnak és szegénynek!

Amint a lánchid tervével politikai célt kötött össze, a nemesi adómentesség megtörését, úgy kapcsolta egybe a lóversenyek meghonosításában a társasélet és gazdaság fejlesztésére irányuló törekvést. Az alakulandó új fővárosi társasélet tömörítő pontját a távol tartózkodó főrangú világnak kellképeznie. Urainkat akarta e versenyek által bár rövid időre is

Pestre csalni s a nemzeti érzésnek is táplálékot adni. Mily büszkén nézegeti az öreg Kazinczy, hogy a mi paraszt uraink az angol paripákkal megfutják a versenyt!⁵⁹ Nemzeti ügynek érezteti, melyet a Pegazus lovasainak is a maguk módján támogatniok kell. A győztesek serlegeire Kisfaludy Károlytól, Vörösmartytól és Kölcseytől kerülnek a verses jelmondatok.⁶⁰ Mindannyiban valami buzdító, nemzeti gondolat. Kölcsey hat verset is farag, melyek közül Széchenyinek legjobban tetszik ez: »Nemzeti fény a cél; hogy elérd, forrj egybe, magyar nép!«⁶¹ E kis adat nem arra emlékeztet-e, hogy azóta jobban elváltunk, mint a közös cél érdekében kívánatos lenne? A nemzeti kaszinót s általa az ország összes társasköreit, szintén azért alapította Széchenyi, hogy a társadalom mívelt elemeit kellemes találkozóra gyűjtse s reform-eszméinek gárdáját szervezze benne. Fialat írókat, költőket maga vezetett be állandó vendégeknek. De Pest csak úgy lehet igazán és állandóan a magyar köz- és társasélet tűzhelyévé, ha a közgazdaság vérerei is minél távolabbról itt futnak össze s innen indulnak szét. A dunai gőzhajózás megalapítása s a Vaskapu utonálló szikláinak leverése nem Pestnek hozták és hozzák-e meg első sorban adójukat? Hát a művészet és tudomány, a nemzeti miveltség virágai? Az ő lankadatlan, irodalmi és társadalmi uton folytatott izgatásának kétségkívül legnagyobb része

van a nemzeti színháznak, bár nem az ő terve szerint, alapításában és fölépülésében, mely színművészetünknek ép úgy anya-intézetévé lett, mint tudományos és irodalmi életünknek az ő akadémiaja.

De mindaz, amit Széchenyi Pestért tett s a mivé Pestet tette, elhatározó befolyással volt irodalmunk gyors emelkedésére és terjedésére is. A mint Kazinczy nyelvreformja csak Széchenyi hatása által jutott biztos és megállapodott sikerre, úgy Kármánnak központosító törekvéseit is voltaképp ő támasztotta fel és valósította meg. Az »irodalmi szállások« képe: Bécsben, Kassán, Pozsonyban, Debrecenben, Kolozsvártt, Pesten, Pécelen, Veszprémben. Széphalmon, Sümegen, a ziláltság, a visszavonásnak, a közös célra működés nehézségének ugyanazokat a viszonyait mutatja, amelyek megváltoztatását a nagy reformer első iratának első szavaiban követeli. Pesten is volt a múlt század végétől irodalmi kör, mely Kisfaludy Károly és Vörösmarty által jelentőségre emelkedett; de Pest azért csak irodalmi szállásaink egyike maradt. Irodalmi városunk nem volt. Pestet csak Széchenyi törekvései tették azzá, midőn az akadémia egész tudományos életünk vezetőjévé és képviselőjévé lett, az Aurora-kör lassankint az egész magyar költészetté tágult s a felpezsdült magyar közélet hirlapjai irodalmi érdekeket, törekvéseket és eszméket is képviselni kezdték.

Irodalom és költészet a nemzeti élet alakuló tűzhelyénél gyülekezvén, erejöknek új és váratlan forrásai nyílnak meg. A világ-míveltség székhelyeihez közelebb jutnak, s egymás mellett és együtt: közelebb a nemzet füléhez és szívéhez is. A mi negyven évvel korábban Kármán ajakán még mesemondásnak hangzott: közlekedés, társaság, iskolák Pesten irodalmunknak új ösztönt, új erőket, új tárgyakat és új közönséget teremtenek. A nemzeti élet központjával Széchenyi alkotta meg az igazi magyar irodalmi várost is, sorra ide gyűjtvén a szellemeket, hol a művelődés és nemzeti eszme egymást hevítik s a géniusznak igazi villamos légkörét alkotják. Csokonainak, ki a múlt század végén egész Magyarországot bebarangolta, alig jutott eszébe Pest; Kazinczy csak barátait látogatni járt ide; Kemény és Petőfi már Széchenyi Pestjében keresték a magyar irodalmat.

IX.

SZÉCHENYI folytonos és élénk részt vett ugyan az akadémia nagy és kicsiny ügyeinek intézésében, a reformmunkálatoktól a kiadványok külső kiállításáig, de írói vagy költői körnek központját nem képezte soha. Azonban nagyrabecsülése és vonzalma az irodalom és emberei iránt, kik a közvélemény meghódításában első gárdáját alkották, irataiban és levelezéseiben ép úgy szakadatlan kifejezést talál, mint belső és állandó érintkezésében velök. Ismeri személyes viszonyaikat, összeköttetéseiket; ⁶² finom és gyengéd érzéket tanusít a költők sajátos lelki világa iránt, melyet hozzá nem illő munkáktól kimélni szeretne; ⁶³ végesvéig melegen érdeklődik terveik és munkáik iránt. Levelei sűrűn vetik fel a kérdéseket: mit dolgozik Berzsenyi, mit Vörösmarty, mit a többiek? Hát Bajza, kinek *Borénekére* gondolva serkenti magát, hogy »a halál ne előzze meg, míg egyetmást nem végezend?« ⁶⁴ Londonból sem felejt el tudakozódni: nem jelent-e meg új magyar könyv? ⁶⁵ Minden magyar könyvet ve-

gyenek meg neki. Az írókat pedig tartsák tiszteletben, életökben és holtuk után. Emelnek-e végre emléket Berzsenyinek? Hát a füredi Kisfaludy-szobor ügye haladt-e előre?⁶⁶ Így röppenek gondolatai még döblingi cellájából is a magyar politika romjai közt a magyar költészet emlékeire.

Attól kezdve, hogy 1828 táján akkori irodalmunk kitünőségeivel megismerkedik, sűrűn levelez velök, látogatja is őket s házának szívesen látott vendégeiül fogadja. Asztalánál gyakran megfordúlnak Vörösmarty, Jósika, Fáy, Döbrentey, Toldy, Kemény, Dessewffy Aurél Pulszky, s a házigazda lelkes köszöntőket mond reájok és közös ideáljaikra. Az ifjaktól és legifjabbaktól sem vonúl félre: elviszi őket a kaszinóba, melynek termei épen az ő lakása alatt, a Lloyd épület első emeletén nyílnak, hol a literátus vendégeket előkelő társaság, szép könyvtár, sok lap és folyóirat s, nem utolsó vonzó-erő gyanánt, pompás dohánynyal töltött pipák várják. Széchenyi, amint mondta, rokonainak nézi és érzi őket. Érzi, az ő és a nemzetnek egyazon céljára nézve szárnyaik becsét, melyekre szükség van, hogy a nehezen mozduló magyar elméket s gőzgépeinek kerekeit megindíthassa.

Akit először szemel ki közülük nagy munkája választott társává: az Kisfaludy Károly, az irodalmi reformer, kinek komikai felfogásában a magyar életről és ósdi alakjairól, életrevaló tanúságaiban a

jövőre nézve s a nemzet erejébe vetett komoly hitében: mintha Széchenyi napjának előre vetett sugara csillanna meg szemünk előtt. Nem csoda, ha a *Hitel* eszméi elragadják s a gróf ő rá akarja bizni megindítandó lapjának, a *Felenkornak* szerkesztését. Midőn az engedély megadása akadályokba ütközik, indignálódva írja Reviczky kancellárnak: »Im, arra vagyunk itélve, hogy azon férfiú, kivel a haza méltán büszkélkedhetne, elkeseredve, szegénység közt kénytelen tölteni egész életét; nem, nem kegyelmes uram, így a bizodalom nem nő!«⁶⁷ E nemes felháborodást néhány hónappal utóbb a haladókó Kisfaludy melegen viszonzta. Mielőtt szemeit behunyta volna, tanítványainak, barátainak, az egész irodalomnak a nemzeti reform zászlójára mutatott, melyet Széchenyi lobogtatott: kövessétek és Isten áldjon. A halhatatlan kör híven követte mestere végakarátát.

Tagjai közül Vörösmarty volt az, kivel Széchenyi, noha lapjának szerkesztésétől elejtette a ravszkodás, a legbensőbb viszonyban maradt. A költő a *Világ*ot lelkes epigrammban üdvözölte, míg Széchenyi viszont az ő génuszának tiszteletét tanúsítja minden munkájában, melyek a *Hiteltől* kezdve tele vannak Vörösmartyból vett idézetekkel és költeményeire való hivatkozásokkal. [A *Fár számkiüzöttentől* kezdve a *Szózat*on át a *Hontalanig* és a *Vén czigányig* Vörösmarty lantja elzengette Széchenyi-

nek egész belső történetét, s e fenséges líra magányos kesergésében, felszökő reményében, bús aggodalmaiban és velőtrázó jajongásában végig felismerte Széchenyi saját történetének hú karénekét. A költő komoly egyénisége is vonzotta s akadémiai összejordulások, midőn a grófnak egy elhamarkodott élcét Vörösmarty önérzetesen utasította vissza,⁶⁸ csak növelte tiszteletét iránta. Tanácsait kéri s szívesen elbeszélget felőle Deák Ferencsel, Vörösmarty nagy barátjával.⁶⁹ Bevezeti családi körébe nemcsak személyét, hanem szellemét is. Felesége, a grófné, házasságuknak első évében azzal lepi meg születésnapján, hogy a *Hontalant* olvassa fel neki, a Zichy gyermekek magyar szavalata után.⁷⁰ A költő gyakran ebédel nálok s ily alkalmakkor Crescence és leányai el-elszavalják előtte a *Szózatot* s egyéb magyar verseket.⁷¹ Ime, a bécsi jelenet felujulása, melyről Kazinczy oly meghatva emlékezik. De csak látszólag az. Ott Széchenyi Ferenc, ki nem hisz többé nemzete jövőjében, de magyarul taníttatja gyermekeit, hogy talán a Széchenyiek legyenek az utolsó magyarok. Itten fia, ki a nemzeti ébredés hevében, munkájában és hitében, a magyar költészet lelkével neveli gyermekeit, hogy ők legyenek példakül, a legjobb, az első magyarok.

Mint költő, még Berzsenyi áll közelebb szívéhez. Elragadják hazafiúi érzésének ereje s képzeletének féktelensége, mely képleteinek szűk formáit

folyton széttöréssel fenyegeti. Különösen a *Romlásnak indúlt* van rendkívüli hatással Széchenyire; számtalanszor említi minden mondását s egynémelyiket értelméből is kiforgatja, csak hogy a maga gondolkodását illusztrálhassa vele. »Óh más magyar kar mennyköve villogott Atilla véres harcai közt!« e sorokat úgy kommentálja a *Hitelben*, hogy: tehát ne akarjuk feltámasztani a múltat, hanem új nemzetiségünk lelkét fejlesztjük.⁷² Már 1828-ban, égő tépelődései között, emelő és megnyugtató hatással volt rá Berzsenyi elismerő levele, melyet Döbrențeihez intézett.⁷³ Utóbb könyvét szép levél kíséretében megküldi a költőnek, még 1830 legelején,⁷⁴ ennek verseit pedig az imádott Crescencenek. Szívünknek kétségkívül kedves az, amit a legkedvessebbel kívánunk megosztani. »Magyarúl férfiasabban, erélyesebben, szebben hangzik, írja hozzá. E kis szerény könyvben több szívet emelő költemény van. A költőt kevesen ismerik s csak az alsó osztályokból. Szegény egészen el van savanyodva. Sa vertu étaít sans témoins s visszavonúlva, betegen él Somogy erdeiben. A multkor megható levelet írt nekem: jótékony jelenésnek nevez szomorú életében s egy szebb jövő boldogító álmát álmodja.«⁷⁵ Ime, hogy átmelegíti, érzelmességre hangolja a »számító grófot« a költő az ember iránt. De Berzsenyi nemcsak leveleket ír hozzá. Irt évtizedekkel korábban lelkes ódákat *Széchenyi Ferenchez*, s kettőt is *Festetich*

Györgyhöz, melyekben az áldozatkész hazafiságot ünnepli, önérzetesen vetvén össze a maga sorsát és áldozatát amazokéval:

Mint te, oly gazdag vagyok én magamnak,
S mint te, oly forrón szeretem hazámat.

[Élete alkonyán, végső költői fellángolásai között 1830-ban megénekli Széchenyi Istvánt a *gróf Majláth János*hoz címzett ódában. E költemény, bár a kritika nem sok ügyet vetett rá, egyike legsajátosabb és legmélyebb varázsú alkotásainak. Az agg költő bús melancholiája ifjú tűzre lángol föl benne: az elegikus hangulat ódái föllengésbe csap, hogy végül csendes borongásban hamvadjon el. Nincs Berzsenyinek verse, melyben lantjának mindkét húrja oly művészileg zendülne össze. Széchenyit a »diadal fiának« látja a Rákoson, paripán ülve és kivíva a díjt; akadémiai áldozatát csak mellékesen említi, reform-törekvéseiről egészen hallgat. Különös, de jellemző Berzsenyinek egész költői felfogására, mely első sorban mindig a vitézségen, a magyar hadi erényen, a daliaságon lelkesedik. De ép oly jellemző a válasz, melyet a költemény közlésekor Széchenyi ír.⁷⁶ Isten őrizz lóversenyi győzelmének említésétől: ez sok hiúságot sértene és ártalmára lehetne a közügynek. A »diadal fia« nevétől is fél, mert vézna, lesóványodott alakjára vonatkoztatva, nevetség tárgyává tehetné. Berzsenyi nem változta-

tott a versen és Széchenyi elfeledkezett a dologról.]
Vonzalmát megőrizte a niklai remete iránt s látogatására készült. Mikor pedig a haza elvesztette, a kemenesi Horácot, híven őrizte emlékezetét, üres idejében, betegágyában elő-elővette verseit, s Döblingből is gondolt megtiszteltetésére.

A költők közül, kik fölléptekor már körülbelől befejezték pályájukat, Kis Jánossal, atyja egykori jobbágjának fiával, bizalmas baráti levelezést folytatott, beavatta terveibe és megajándékozta munkáival; de mint költő, kétségkívül Berzsenyi volt az, ki legmélyebben és legállandóbban hatott rá.

X.

DE Széchenyi nemcsak nemzetiségének önérté-
tére, szeretetére és ápolására ébresztette nemze-
tét, a miért költőink lelkes üdvözletei szóltak neki, ha-
nem fajunk nemesítésére és erejének minden irányú
kifejlesztésére is, egy nagy nemzeti reform-munkában.

A nemzeti eszme, mióta a vallásszabadság
ügyével való szövetsége a tizenhetedik század vé-
gén a viszonyok által felbomlott, a politikai élet
mezején, általánosabb föllendüléseiben és gyér je-
lentkezéseiben egyaránt, mindig konzervatív eszme
volt. Védni a mink a múltból megmaradt: nem-
zeti önállásunk foszlányait s a régi rendi alkot-
mány szellemét és formáit, ezek által az úgyne-
vezett nemzeti szabadságot s ebben a feudalizmus
rendszerét; védelmezni a bécsi kormány s a világ
szellem áramlatai ellen egyaránt: e törekvés me-
ríti ki az egész magyar politikát. Órizni a szent
koronát: ebben foly össze a kettős törekvés; a
korona: a tényleg alig létező magyar államiságnak
legalább elvi fennállását jelképezi, s a korona

annyi mint a magyar nemesség. A visszakerült korona körül s ennek jelszával foly le az utolsó nemzeti mozgalom 1790-ben: e jelszó megvilágítja a mozgalomnak lényegében konzervatív jellemét. Az 1823-mal megindult forrongásban sem mutatkozott új szellem. A régi alkotmány köveit nem szabad megmozgatni, egyetlenegy sem, nehogy az egész összedőljön. E közszájon forgó felfogás a legtalálhatóbb ítélet a rendszer korhadtságáról. Az alkotmány-sérelmek által felizgatott s mozduló politikai életbe csak Széchenyi vet új eszméket, a reform eszméit. Ő az első, ki lángoló hazafui érzéssel a nemzeti eszmét a haladás eszméjével köti össze, s diadalának feltételeit a nemzet győzelmében keresi. A magyar államnak és nemzetnek új alapon kell szervezkednie s a történeti jog helyett anyag és szellemi erejének kifejtésében keresni létének biztosítékát. Széchenyi ezzel a gondolattal nemzete történetének egy ezredéves korszakát fejezi be, vagy inkább egy újat nyit meg, melynek minden, már múlt vagy még jövődő fénye avagy gyásza egyaránt Széchenyi dicsőségéhez vagy keresztfájához fogja vezetni szemeinket.

A múlt kultuszát útjában érzi: a Corpus Juris szent betűihez való tétlen ragaszkodást ép úgy, mint a régi dicsőségnek felidézett ködképeibe való meddő elmélyedést. Werbőczinek kilenc tizedrészét el kell égetnünk s csak azután mehetünk valamire.

»A múlt elesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk hiábavaló reminiscenciákkal! Sokan azt gondolják: Magyarország volt; én azt szeretem hinni: lesz.«⁷⁷ A reformer szenvedélyével akarja megtörni annak a múltnak kultuszát, melynek »mérges mocsarai fölött csak ritka bolygó az igazi polgári erény«.⁷⁸ A jelen tétlenséget, elmaradást, reménytelenséget mind összeköttetésben látja a múlt eszményítésével, gondolkodásunk és képzeletünk avatagságával. Csak dicsekedni és panaszkodni szeretünk: dicsekedni a múlttal és panaszkodni a jelenen. Kevesebbet kellene dicsekednünk, többet gondolnunk jövőnkkel: ekkor aztán kevesebb okunk lenne panaszra a jelenben is. De hát dicsekednünk is van-e igazán mivel? Maró gúnynyal áraszt el mindent, amihez a nemesség kegyelettel ragaszkodik: valódi erkölcsi becset, mely a nemzeti hatalmakat engesztelődésre bírja, nem lát múltunkban,⁷⁹ »a kemény vitézek, kis urak és szegény királyok« történetében.⁸⁰ A képzeletében és hitében feltűnő fényes jövő kedvéért megtagadja a régi dicsőséget.

Ezen a ponton kétségkívül összeütközésbe jő a nemzeti költészet eszményeivel, különösen az eposzi ideállal. A nemzeti önérték táplálása a múlt nagy emlékei által; a nemzeti kötelesség érzetének fölkeltése a honfoglalók, hősök és vértanúk feltámasztása által; jogunkba és jövőnkbe ve-

tett hit erősítése oly költői képek által, melyekben a nemzeti erőt, küldetése betöltésében, isteni hatalom és diadalra vezet: — ime a magyar epika nemzeti célzatai, melyeket *Zalán* előhangja, Széchenyi föllépése előtt néhány évvel, oly halhatatlan sorokban tolmácsol. Horvát Endre, Székely Sándor, Czuczor, de különösen Vörösmarty epikai képzeletét mindig ez a hazafiúi érzés sugallja és irányozza: a maguk nemzeti érzésének erejét átönten az egész nemzet lelkébe a régi nagyság lelkesítő képeivel. Széchenyi is ezt a nemzeti érzést akarja ébreszteni és erősíteni; de más forrásból: a visszahozhatatlan múlt helyett a kivivandó idő nagyságára való hivatkozással. Ezzel akar érzést és képzeletet hevíteni, mert neki nem kesergő, hanem munkás nemzetre van szüksége. És amint az ő lánglelkének és lángszavának hatása alatt a magyar érzés terjed és mélyül, képzelet és törekvés a jövő felé fordul, ennek az eszméi hódítanak és munkája országszerte megindul: a régi epika érzi, hogy feladata be van fejezve s húrjai egymásután pattognak le. A tettekre készülő kor hőséneke tekintete előtt örökre elenyészik a magyar hazafias lírának az a pogány hangja, klasszikusainknál a legklasszikusabb, mely az antik fátyom képzetét, különösen Virágnál és Berzsenyinél, bús megadással vonatkoztatja a haza romlására. Megcsendült e hang az epikában is, mint Horvát Endrénél a *Zircz emlé-*

kezetében.⁸¹ De a régi éposz is enyészik s Vörösmarty ugyanakkor teszi le époszirói tollát, mikor Széchenyi nagy reformiratai befejező kötetét, a *Stádiumot* írja 1832-ben. Szelleme áthatja a költszetet is, mely a nemzeti eszmének szerzett diadalát a magáénak is érezvén, bizalommal fordul feléje s tekintetét a jelenre és jövőre irányozza. A múlttól nem mond, amint hogy nem is mondhat le: de nem a sülyedt jelennel való szembeállítás, a szunnyadó nemzeti érzés fölébresztése végett fordul hozzá, hanem vagy a jelennek konkrét törekvéseire vonatkozó tanulságokat keres benne, mint Eötvös, vagy tiszta költői gondolatok kifejezésére alkalmas anyagot, mint Gaal József, Jósika, Kemény és Arany.

Még egyszer jelenik meg csak a régi célzat, a régiéknél művészibb felfogással: a nemzeti monda logikájával tartani a lelket a csüggedő magyarban, ki a tények logikájából nem meríthet bizalmat többé. Mily csodás, de következetességében csodás jelenése a nemzeti és egyéni lélek fejlődésének, hogy mikor Széchenyi, a múlttal való nagyzásunk heves ostromzója, döblingi lázálmái közt Horvát Istvánhoz tér, hogy: a magyar világ legrégibb és legkülönb nemzete, melyet a vizözön után isten maga tartott meg Ázsia fensikjain:⁸² ugyanakkor észrevétlenül húrozódik föl a magyar Kalliope régi lantja, s Arany borongó lelke előtt megjelenik a világhódító Etele, Krimhilda csatája összejátszik Világgal; feltű-

nik az idegentől nyomott, de nagy hagyományaiban és hitében élő maroknyi magyar faj, a székelység, — mignem eljő, amint el kell jönnie, aki nyomorából és rabságából megszabadítja. Ime a régi époszok sugalló igéje: népem, maradj magyarnak és bizzál a magyarok istenében!

XI.

SZÉCHENVI igazi politikai pályájának, tevékenységének nem ez volt a jelszava. Bizzék a nemzet magában és legyen maga a saját jobb sorsának kovácsa. Sürgeti az önismeretet, nemzeti erényeinket, és hibáinkat leplezetlenül tárva föl, mert csak így találhatjuk meg a boldogulás igazi útját, csak így szánhatjuk el magunkat a reálépésre. Követeli a közszellem, nemzeti műveltség és munkásság gyarapodását, az egyéni erőknek minden téren egyesülését a közcélokra, mert anyagi és szellemi haladásunknak ez a legfőbb eszköze. A polgári erény, melyet hirdet, annyi, mint osztályok és egyesek önzetlensége, külön érdekeikről lemondásuk készsége a közjó érdekében.

A *Hitelben*, *Világban* és *Stádiumban*, kisebb röpirataiban, országgyűlési és akadémiai beszédeiben a reformterveknek és javaslatoknak egész tömegét veti a mozdulni kezdő nemzet tudatába. »Ujjait a kornak üterére tevé és megértette lükte tését; ő korának nyelvéné lön, szavakat adott neki,«

mondja róla Kossuth, abban a beszédében, melyben a *legnagyobb magyarnak* nevezte. Hogy a nemzet igazán nemzetté lehessen, alkotmányos, közigazgatási és művelődési életében megillető részt kell juttatnia kitagadottjainak. Az ősiség és fiskalitások eltörlése, általános birtokképeség, a nemesi adómentesség megszüntetése, törvény előtti egyenlőség, a nem-nemesek igazságos és megfelelő jogvédelme, házi és országgyűlési, közlekedési és vámterhek egyetemes viselése, céhek s a közszorgalmat akadályozó intézmények eltörlése, a törvénykezés nyilvánossága, a magyar nyelv érvénye az állami élet minden körében, a helytartótanács köteles közbenjárása és befolyása a kormányzásban: ime az ő tizenkéttáblás törvénye. Nem csatlakozik párt-hoz, nem a kormányhoz sem; hanem kormánynyal és pártokkal szemben, vagy a kormány és pártok segítségével folyton résen áll, hogy megtegyen minden, bármily kicsiny, de lehető és biztos lépést előre a nélkül, hogy akár a politikai szabadságból, akár a magyar nemzetiség érdekében valamit feláldozni hajlandó lenne. Nem ellenzéki, s ellensége a sérelmi politikának, de 1840. április 22-én, a közszabadságok megsértésének tárgyalásakor, a fiatal Eötvössel oldalán, leghűbb lojalitása mellett is ki mondja a bátor szavakat: »Meggyilkoltathatunk talán, de a többi ausztriai tartományokkal összeolvadni sohasem fogunk. Sőt az is kérdés: meggyil-

koltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövődjé van, ilyest pedig egyesek vagy egyes kombinációk meg nem semmisíthetnek.«⁸³ Tervei, eszméi részleteikkel és fejlődésökkel az ország történetkönyvébe valók és ott is vannak. Annak a nagy munkának még befejezetlen második kötetében ép úgy a legelső lapokat foglalják el, mint az elsőben Szent István gondolatai és törvényei.

Széchenyi reforeszméi gyorsan hatják át költészetünket és egész irodalmunkat, mely központját, hirtelen gyarapodását, befolyásának emelkedését s tiszteletének terjedését kiváló mértékben neki köszöni. Nemcsak a líra énekli bizonyos általánosságban hazafias lelkületét, nemzeti buzgalmát és nagy célját; de a tárgyi költészet, a dráma és regény is ő hozzá kezdi mérni a hazafi-ideált s nyomról-nyomra visszatükrözi a maga módján egyes eszméit, külön törekvéseit, ezeknek egységes foglalatát és hatását a nemzet társadalmára. Kisfaludy Károly volt az, aki elméletben és gyakorlatban, a *Kérők* óta először vonta döntőleg költészetünk érdeklődését a jelen magyar életre, hogy erőnk és gyöngeségeink, hibáink és erényeink tükre, mintegy a Széchenyi által is oly hangosan követelt nemzeti önismeretnek költői forrása legyen. Széchenyi új jelent teremt: a köz érdekében új meggyőződésekkel és igyekezetekkel, melyek a társas és családi élet képét is új alakokkal, új összeütközésekkel és

új fejleményekkel alakítják át. Ki feledhetné el valaha a benyomást, melyet Jókai költészetének annyi fényes lapja közül a legragyogóbbak egyikének köszönt a *Magyar Nábobban*? Régi világnak eredeti barbár fénye és erkölcsei jelennek itt meg, már a pusztító fátum súlya alatt, az öreg Kárpáti Jánosban; mellette a múlt századi korcsosulás ivadéka, a nemzetiségéből kivetkezett abszontista, Kárpáti Abelino; s az ellentétek nemes megoldásául Rousseau sírjánál találkozva, a magyarság megerősítésére és kifejtésére, az idegen műveltséggel és a haladás eszméivel kibékítésére törekvő Széchenyi és Wesselényi, a nemzeti jövő apostolai és urai. Mintegy három század lelkét vezeti szemeink elé a költő bűvös vesszeje: a középkor hazajáró lelkét, a múlt századnak hazát kerülő, világbolygó kisértetét, és századunknak munkás önérzettel megváltó szellemét. Vagy emlékezetbe kell-e idéznem Kemény Zsigmond *Szerelem és hiúság*ának első fejezetét, mely a nemzeti kaszinóban játszik, hol az új magyar társaságnak száz új vállalatról vitázó zsongásán uralkodik Széchenyi feje, szava, élce, »mozgatja az indulatokat, teremti a meggyőződéseket és szabja az irányt«. De ezek már visszatekintések.

Regényünk és különösen drámánk alakjai, sőt problémái között Széchenyi előtt is föl-fölmerülnek a nemzeti fejlődés eszméi, képviselői, ellenzői. A bizonyodalmak azonban alig szövődnek egyébből, mint

a magyarság és külföldieskedés, a hazafias lelkeség és közöny, az ósdi faragatlanság és nemzeti pallérozódás szálaiból; e pallérozódás foglalata pedig: a finomabb, tisztább, műveltebb nyelv, legfeljebb még a kezdődő magyar irodalom és színészet szeretete. Kisfaludy Sándor 1826-ban adja ki »magyar nemes-házi rajzolatát«, a *Dárday-ház*at, melynek »nagy hazafi« hőse egy magyar nemesi ház leányához csak magyar és nemes férjet tart méltónak, s a költő, meséje megoldásával, igazat ad neki. Kisfaludy Károly vígjátékaiban is Székházy külföldies affektációja csak általában az egyenes magyarsággal szemközt húzza a rövidebbet; Perfyldynek ósdi és Mokánynak parlagi magyarsága nem a haladás eszméibe, hanem csupán a műveltebb hangba ütközések által lesznek komikussá; Hajnalfy és háza-nepe pedig nyelvünk pallérozásaért és annak főszközeért, a színészetért lelkesedik, melynek jelentőségéről, sőt mivoltáról a kupaktanácsnak fogalma sincs.

Mindez, s a hozzájuk hasonlók, az epikai előhangokkal, vezérgondolatokkal s az ódai buzdításokkal és elegikus kesergésekkel együtt, a költészet amaz úttörő munkájának körébe számíthatók, melylyel Széchenyinek alapvető feladatát, a nemzeti érzésnek s a művelődés vágyának felkeltését, saját legbensőbb érületéből és ősi hagyományai szerint előkészítette és támogatta. De Széchenyi eszméi, egyénisége, hatása új világot teremtenek és nyitnak meg a költészet előtt is.

Szelleme mozgásba hozza a nemzeti élet minden körét s e nagy mozgalomban új képet tár a költészet tükre elé. Az ő alakuló új Magyarországa és új Pestje az új indítékoknak és alakoknak gazdag forrását nyitja meg. Amint magát az életet, ennek nemzeti törekvését, kivetkezeti általánosságából, új tartalmat, új irányokat, új eszményeket adván neki: a költészet megfigyelésén, alakításán, egész felfogásán ugyanezt a változást vehetjük észre. A magyar regény és dráma régi személyei, a hazafias és hazafiatlan alakok, a nemzeti és nemzetietlen érzületen kívül, új vonásokat kapnak, ama reformeszmék irányában való állásukhoz képest, melyek Széchenyi szellemében születtek. A külföldieskedő és a patriota típusai még hosszú időn át élnek költészetünkben, de ellentétök mellé egy új s talán még keményebb összeütközés sorakozik: az ósdi magaré a magyar reformerrel. A mi költészetünk! mikor a múltba nézett, akkor is mindig a jövőre gondolt, csoda-e, ha most egy értelemmel, vagy inkább egy szívvel, a haladás, a jövő oldalára áll?

Széchenyi eszméi tovább fejlődtek: a nemzetek lelki életének törvényei szerint tovább kellett fejlődniök. Az ellenzék, élén Deákkal s utóbb Kossuthtal, támogatva a viszonyok által, a politikai, társadalmi és gazdasági élet mezején gyorsítani kívánta a haladást, gyökeresebbnek az átalakulást s ragadta magával tovább a költészetet is. De mind-

abban, a mi a politikában és irodalomban így tovább fejlett, ott villog annak a szellemnek sugara, mely a fejlődést megindította. Ő érezhette s érezte is a szakadás veszélyeit, kínját, igaztalanságát; de mi most méltán övezzük mindazzal a fénynyel, a mi az általa megindított s egy bizonyos ponton túl megtagadott fejlődésben nagy, áldásos és dicsőséges volt. Költészetünkben Fáy Andrástól Jókaiig, Kisfaludy Károlytól Czakóig, Berzsenyitől Petőfig végig kíséreni e fejlődést, egyes szálait Széchenyi agyának és szívének szövedékéig vinni vissza: oly beható részletezést igényelne, melyre ez alkalommal tér és idő hiányzanak. Meg kell elégednem egy pillantással költőinknek arra a csoportjára, mely szorosabb összeköttetésben van Széchenyivel s a nemzeti reformeszmék fejlődésének vele egyazon fokán áll.

XII.

VAN néhány kortársa, kiknek költészetét Széchenyi szelleme ihlette, s a kik ezt az ihletet életök végeig eredeti tisztaságában őrizték meg. Elbeszélők és drámairók: Fáy András, Kovács Pál és Gaal József. Mind túlélők Széchenyit, s mint írók, részben önmagukat is. De pályájok kezdete a reform-kor hajnalán oly szép, az önzetlenségnek oly jó iskolája, hogy szívök végig megőrzi ifjúságát, s írói hirök halványodását alig érzik a közhaladás felett való örömeikben. Az idealistának sem csupán csalódások az osztályrésze. Bizonyos lelkirokonság köti egymással össze őket: erős fajszeretet, a nemzeti haladás vágya, mérséklet a törekvésekben s engesztelékenység. Széchenyi zászlajának legbuzgóbb katonái; de a régi magyar patriarkhális élet tűnő képeitől is a szeretet szavaival bucsúznak. Tudják, hogy az ősi kuriák vidám névnapjai elfognak csöndecsedni; kéményeik vendégshivó füstje elszáll és tárt kapuik becsukódnak; a családi csészák nyugalomba jutnak; a cselédasszonyok és pengő

sarkantyús huszárok hada széteszlik; a tajtékpipa és fringia muzeumba kerülnek. Meg kell lennie, ha magyarok akarnak maradni; de ők magyarságukat régi, veszendő vonásaiban is szeretik. Nem nagy költők; de harmonikus lelkek. Lelköknek épen ez a vonása, a mely engesztelékeny a múlt iránt, őrzi hitöket a fejlődés szükségességében, a haladás győzelmében, a jövőben. A mire Széchenyi gondolkodás és tapasztalás által, a múlttal szakítva s háborgó idegrendszerének zsarnoki megfékezésével jutott: meggyőződésében és törekvéseiben, e költő hivei harmonikusabb belső világuknak nyugodtabb vonzalmával osztoztak, s midőn a politikust kétségbeejtette és összetörte a sors: belőlük nem halt ki sem a remény, sem a munkakedv. Kivárták a válságokat, dolgoztak tovább, szerették a haladó világot, s hervadt koszorúkkal, de eleven hitel haltak meg a jövőben.

A Széchenyi-kor igazi regényét Fáy András írta meg, kinek meséi, Széchenyire való hatásuk által, történetté és törvénynyé lettek. Mécsöknél hatalmas fáklya gyúlt meg s ennek vezérvilágát mindvégig hiven követte Fáy. Széchenyivel már 1828-ban szövetkeznek; terveinek, vállalatainak, eszméinek legkitartóbb és leglelkesebb szószólója Pest vármegye gyűlésein;⁸⁴ a nemzeti haladás és egyesülés buzgó és bölcs munkása a gazdasági, társadalmi, művészeti, irodalmi, sőt egyházi élet mezején.

A *Hitel* megjelenése után egy évvel ferencvárosi kerti házikójában kezdi írni a *Bélteky-házat*. Ez, egykor híres regény szerkezete kúszált és szétfolyó, hangja a költőéből gyakran és huzamos időre téved át a tanítóéba; de egészében a legteljesebb és legérdekesebb korszak, melyet irodalmunk felmutathat. Szinte megszámlálhatatlan sok személy közt osztja meg érdeklődésünket; de mégis van egy hőse, kinek szelleme ezen az egész világon, rontva és építve, alkotva és utat jelölve uralkodik. A könyvnek ez a fő, de meg nem nevezett hőse: Széchenyi. Az ő szelleme idézi a kor birói széke elé régi világunk tipikus alakjaiban ennek bűneit, fogyatkozásait, félszégeit: a parlagi hósködést és durva kedvteléseket, a tervezgető vagy lemondó tétlenséget, kegyetlen önkénykedést a jobbágyok fölött, gyakorlatiatlan tudákosságot, üres gőgöt és rangkórságot, erkölcsi konokságot és értelmi miveletlenséget. Mind megjelennek sorban; de Fáy jó lelkének mindegyikök számára, Bélteky Mátyástól Leguliig, van egy-egy mentő szava is, s képeit épen ez teszi oly igazakká és kedvesekké. Ámde azért ítélete ellenök üt ki: megmenthetetlenek. Az új világ eszméi: jobb nevelés és közmívelődés, egyesülés a közcélokra, haladás a nyugoti példák után, tevékenység és elszánás, fogház-javítás, megyei ültetvények, közlekedés fejlesztése, gazdasági élet reformja, minta-gazdaság, közléstárak, taka-

rékpénztárok. Fölmerülnek itt-ott töredékesen, a nevelés, viszonyok, természetek melegén, s felgyújtják az ifjak sziveit, kik végül fogadást tesznek és szövetséget kötnek, hogy minden erejüket a hazának szentelik. Széchenyi sokszor hangoztott hitének, hogy: e nemzet még ifjú, a nemzet ifjusága által kell betelnie. Fáy egészséges szeme nyitva van a haladás, utánzás túlságai iránt, s az eredményt, melyet nemzeti erősödés tekintetében elértünk, még a műveltség jelszava alatt sem hajlandó kockára tenni: a *Külföldieknek* két, vidám felvonásában a hazainak lenézését ostorozza. Széchenyi oktatni kíván, nem lenézni a külföld példájával; csak ellenségei fogják ezt rá. Fáy az *Ész és szívkalandok* elsejében, a *Hirnévben* egyenest védelmébe is veszi kávéházi ócsárlói ellen s megvigasztalja e szép szavakkal: »A férgescskék még életében kirágcsálják magokat nevén s majdan nyugalmasabb fényben ragyogand az; míg az igazságosabb maradék, a gróf híjját érezve, sóhajtani fogja, hogy: oh adj ég nekünk több hozzá hasonlókat!«⁸⁵ A meseköltő megirta ime Széchenyi paraboláját is, a tanúlságot nemcsak eszével okoskodván ki belőle, hanem szívével vivén belé.

De nem részletezhetek. Széchenyi szellemének hatása ott van az okos és jókedvű ifjú, a lelkes és tevékeny férfi, a bölcs és hű öreg minden tettében és valamennyi irásában. Nem eredetiségének rovására.

mert hiszen egy kor lelke dolgozott bennök s Fáyban talán előbb ébredezett, mint Széchenyiben; de ott van egy világos és termékeny fej tiszta felfogásával a lángész és tehetség viszonyáról. Maga »szatócsnak« nevezi magát a »nagykereskedő« mellett. Kitart oldalán mindvégig s a forradalmat megelőző napok mámorában mintha csak azért adná át magát vérmesebb reményeknek, hogy a válság megdöbentő pillanatában újra mesterét keresse, kinek lelkére már akkor sötét árnyék borúlt.

Kovács és Gaal távolabb állottak tőle az életben, de szívök szerint ép oly közel hozzá. Kovács Pál vígjátékaiban és novelláiban ugyanazt az átalakuló világot festi, melyet Széchenyi varázsvesszeje érintett. A *Román és nem román* bevezetésében a füredi sétatéren megjelent s külföldről érkezett ifjakhoz, kiknek feje zsong a hazaboldogító tervek-től, kétségkívül Széchenyi és Wesselényi szolgáltak mintácul. Szellemök terjed s e hódításnak egyik legszeretetre méltóbb krónikása Kovács. Legszívesebben időz a falusi urilakokban, melyeknek gondtalan világába egy-egy pesti jurátus fiúval, világot látott unokaöcscsel, könyvbuvár nevelővel bevonul az új szellem. Mily kedves képe ennek a *Nagybácsi és nagynéni!* De a muló világot Kovács nem Széchenyi keserűségével, még csak nem is Fáy tiszta tárgyiaságával nézi. Kevésbé éles szeme, vagy édesebb gyermekemlékei az oka: de szebb-

nek látja nálok. Neki az egyszerűség, egyenesség, jókedv és jószív világa az, s szinte fáj, hogy egyszerűsmind a maradiság világa, melynek meg kell változnia. E változás szükségét ép annyi lelkesedéssel érzi, mint a milyen szeretettel és kimélettel kívánná végrehajtani. Félt a rázkódásoktól s vidám történeteinek fejleményeit úgy vezeti a reform felé, hogy az összelobbanó szivek érzése teszi könnyűvé az átalakulást.

De nem marad mindig a vidéken. Az övéi az első képek közé tartoznak Széchenyi új Pestjének fellendülő, magyarosodó társaséletéből. Olvaszuk el a *Mindenütt jót* vagy a *Hivatlan orvost*, melynek befejezése 1834-ben, egyenesen Széchenyit aposztrofálja: »Avúljon ármálisod, ha fiatalodik gondolkodásod. Legyen újság. Éljen a haza atyja!« Az új világban új összeütközések kerülnek szem elé s az új felfogás szerint követelik megoldásukat. A nemes ifju szerelmét a polgári ház gyermeke iránt megpendíti Kovács a *Polgárleányban* s a közös műveltség, közös hazaszeretet alapján boldog végre juttatja. Csató Pál, még a harmincas évek közepén, mikor Széchenyinek lelkes híve volt, ugyanez indítékból írta két legszebb novelláját,⁸⁶ mely nemsokára korrajzoló novella és vigjátékköltészetünknek legkedveltebb és leggyakoribb motívumai közé sorakozott. Kovács Pál pedig, a mint nemesházi rajzolatainak gyöngéd melegségében

megőrizte gyermekemlékeit, úgy holtig hú maradt ifjúkora lelkesedéséhez is a nemzeti haladás eszméje iránt.

Kovács nyugotról, Veszprém vármegyéből jött Pestre s került Széchenyi varázsa alá; Gaal József keletről, Szatmárból szakadt ide. Legkorábbi dolgozatai egyikében, az *Alföld képében* először jelenik meg a magyar puszták költői rajza (az átmeneti idők jeleként, még Horatiusból vett idézetekkel), ugyanaz a hang, melylyel Széchenyiből is először tört ki hevesebben hazaszeretete.⁸⁷ Gaal, Eötvösnek és Szalay Lászlónak ifjúkori barátja, legtermékenyebb elbeszélőink és drámairóink egyike; de művei közül ma csak egyetlenegy él még: a *Peleskei nótárius*. E kitűnő magyar bohózat, mely Gvadányiból vette tárgyát, a híres generális alexandrinusaival összehasonlítva, mindennél világosabban példázza előttünk az idők és szellemek haladását félszázad alatt Magyarországon. Fel-tünteti a különbséget az 1790-diki nemzeti felbuzdulásnak és Széchenyi reform-mozgalmának szelleme között. A nótárius Gvadányinál a nemzeti eszme képviselője, ki a magyarság érdekében visszafelé szeretné hajtani az idők kerekét; Gaalnál az elmaradt magyar, a Werbőczy-világ magyarja, kinek szeretetreméltó de nevetséges alakja azt példázza, hogy a magyarság érdekében haladnunk kell. E bohózat komikus alakokban mutatja be mind a három ha-

zai típust, melyeknek Széchenyi hadat izent: az elmaradást s a kultúrával való ismeretlenséget Zajtayban, a haladás duhajkodó ellenségét Baczúr Gazsiban, s a közönyt a közügyek és a magyarság iránt Hopfenben. Komikai hatását emeli a nemzeti reformnak az a villamos levegője, mely az egészét áthatja. Azt a magyar dalt is, melyről Széchenyi már 1820-ban oly elragadtatással nyilatkozik: »ellágyulok, szinte könnyekre fakadok, ha hallom!«⁸⁸ s a melynek szini alkalmazását a komédiairó Sebestyén Gábor indítványozza 1822-ben,⁸⁹ a *Peleskei nótárius* viszi először szinpadra a hortobágyi juhásznótával.⁹⁰ Ugyanez az eszmevilág és ugyanez a reformszellem hatja át Gaal vigjátékai és bohózatai közül már korábban a *Szerelem és champagneit*, melyben a hazafiatlan nyárspolgárságot, a nemzetietlen és parlagi gavallérkodást s a gyümölcstelen deákos tudákosságot gúnyolja; utóbb a *Vén sast*, az adózni nem akaró, ujság- és könyvgyűlölő ósdi nemesség szatírját. *Tyukody*, az *Ólmos botok* mind ilyen célzatú korképek. De Gaalnak van szava a nemzeti veszedelem meggondolatlan felidézői ellen is. *Testvérszózatát*, melyet a gyűlölködő horvátokhoz intéz,⁹¹ Széchenyi 1842-diki híres akadémiai beszédének önérzetes, de bekítő szelleme lengi át. A szenvedélyek harsonája elnyomta s a forradalom eltemette Gaalt, az író-

Nem sorolhatom fel egyenkint elbeszélő és

szini költészetünknek mindazokat a termékeit, melyek egyben-másban Széchenyire és működésére emlékeztetnek. Nem már azokat, melyek az általa megindított reform egyes mozzanatait érintik, mint Kölcsey, Bajza, Kuthy novellái s Nagy Ignác elmefuttatásai és színművei. Az utóbbiak közül az *Egyesüljünk* című vigjátékról az mondott egy helyt,⁹² hogy ez »az egyetlen, mely Széchenyi hatásának nyomát viseli«. Voltaképen csak az erdőt szem elől eltakaró fa ez a darab, mely az angol szellemet, ennek gyakorlati filantropiáját magasztalja. Mellőznöm kell azokat a műveket is, melyek Széchenyi reformja továbbfejlődésének egyes fokozatait tükrözik vissza. Hiszen az egész kor, minden mozgalmával, valamennyi eszméjével, még azokkal is, melyek által utóbb ellentétbe került vele, az ő szelleméből vette eredetét. A negyvenes évek egész költészetét ismertetnem kellene, legalább Arany *Elvesztett alkotmányáig* s a valóban elvesztett alkotmányig. Jelentékeny számú munkákat, melyek a restaurációk és követválasztások visszásságait festik, az adózni nem akaró kurta nemességet ostorozzák, a jobbágy sorsán segítenének s a védegylet eszméit terjesztik, Nagy Ignác, Vahot Imre, Szigligeti színműveit.

E költészetnek azonban van egy halhatatlan terméke, melyet tárgyamnak szorosabbra vont köréhez képest sem szabad említetlenül hagynom.

A *Falu jegyzője* ez, melyben Eötvös a leghevesebb támadást intézi a régi magyar alkotmány vára, a megye ellen, s ebben a nemesi kiváltságok és a velök való visszaélések ellen. A költőt ki előtt a méltó emberi és nemzeti lét szent eszménye lebeg, az eszme szenvedélye hevíti s vet kénköves világot a Nyúzókra és egész fajtájukra. A hova végső célzatával törekszik, talán nincs benne tisztán Széchenyi programjában; de az ideálért égő szívnek e mély felindulása rokon a Széchenyiével. A mit Széchenyi a *Stádiumban* rendi alkotmányunkról s a megyei életről elmond,⁹³ mintha Eötvös csak illusztrálni akarta volna. Úgy tetszik, mintha Széchenyi gyűlölete, az ő sajátos szatirai erejével, ihletné Eötvös művészetét, hogy megalkossa a magyar költészet legkitünőbb szatiráját. Sokan vetették és vetik ellene, hogy az igazság túlzásában igaztalanná lesz; de még ezeknek is el kell ismerniök, hogy igaztalanság az igazságnak soha tisztább és nagyobb szolgálatot nem tett és a költészetnek remekebb művet nem ajándékozott.

XIII.

MÉ Széchenyi és világa a tárgyi költészetben: anyagában, indítékaiban, irányzatában. De az ő szelleme a szív-világ legsajátosabb megnyilatkozásának, a lírának is ad nemcsak általán hazafias, hanem különös motivumokat. Csak egyet emelek ki ezek közül.⁴

Ő mutatta fel azt az eszményt, a magyar honleányt, mely után egész líránk évtizedekig eped, mignem kebelére zárhatja. Midőu nemcsak a gondolkodás, hanem az érzés, nemcsak a politika, hanem a társadalom reformjára törekszik: világossá lesz előtte, hogy ügyének, a hazának mily szüksége van a nőkre, »kik a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkülök soha ki nem fejlődik, vagy nemsokára elhervad, mert ők vonnak minden körül bájít és életet; ők emelik egekbe a port s halhatatlanságra a halandót«. ⁹⁴ Midőn e szép sorokat a *Hitel* elé írta, arra a nőre gondolt, kit, egész lényének harmonikus bájával s szellemének gyöngéd simulékonyságával, élete ve-

zérő mentőjének tekintett. Már korábban, élete nagy válaszútján tőle, az imádottól kér tanácsot, bátorítást, ki még akkor másnak neje volt. »Ő lehet az oka, hogy egy egész nemzet ujjászülessék. Amphitrite, ki a sast megitatja.«⁹⁵ A szenvedélyben égő szív hevét a tiszta és nemes asszony a hazára irányozza. Megjegyzéseket tesz a *Hitelre*⁹⁶ s egy örök emlékezetre méltó levélben buzdítja Széchenyit: »Hazánknak ön által kell fölemelkednie s én segítségére leszek önnek.«⁹⁷ Ez az a nő, kiről Széchenyi álmodik magának és a hazának; ki a bájával keltett érzelmeket az eszménység tiszta világába utalja, a követelő szerelmet áldozatkészséggé nemesíti, lemondását és boldogságát egyaránt a haza oltárán szenteli meg. Tíz évvel utóbb írja Széchenyi, hogy »soha magát el nem határozza, ha egy nemes lény nem igéri, mikép ő fogna mellette hú kebelével állani.«⁹⁸ Hogy ott állt és bátorította és kötözte sebeit, mily megható hangon vallja végrendelete!⁹⁹ A *Hitel* megjelentekor folytatott levélváltásuk: két nagy szív esküvője, hogy ha a szerelemben nem lehetnek egymáséi, azok lesznek a hazaszeretetben. Akadémiánk címere: a sast itató Amphitrite, melyet még Széchenyi adott neki, őrizi e szent esküvő emlékét, melynek epithalamiumát, nászadalát egy szebb jövőnek induló nemzet lelkesedése zengé. Mintha a sorsot

is meghatották volna: — egymásé lehettek a szerelemben is.

Igy érezvén maga Széchenyi, hogy mi a nő a hazafinak, tudja, hogy minek kellene lenni a nőnek a haza számára. Régebben is követelték költőink, hogy asszonyaink legyenek magyarok; Kisfaludy Sándor fogalmazta meg az eredeti formulát: »Árpándak leányok is kellenek!«¹⁰⁰ Sőt Horvát István még előbb, 1811-ben írta, hogy: a hol magyar anyák nincsenek, nincsenek magyar hazafiak sem. De a nő teljes és igazi szerepét a nemzeti életben Széchenyi mutatta ki a *Hitel* ajánlásával. Ő érezte legmélyebben, hogy a magyar szellemben nincs meg a nőnek sem lelkesítő, sem nemesítő hatása. »A magyar nemzet, mint egy 1835-diki országgyűlési beszédben mondá, moraliter nőtelen; asszonyaink nagy része nemcsak hogy nem tud, de nem is vágy tudni magyarul.«¹⁰¹ Fáy legjobb vigjátékában, a *Mát-ray vadászatban* így festi e kor magyar leányát: »A magyar kisasszonyok angolul öltözködnek, franciául esznek, németül beszélnek és táncolnak, magyar levegőt szívnak, értenek is magyarul, de csak a cseléd végett.« Széchenyi meg van győződve róla, hogy a reform sikerének elengedhetetlen feltétele, hogy asszonyainkban megdobbantsa a magyar szívet, mint megdobbantotta Crescenceban, és körükben meghonosítsa a magyar szót. Minden munkájában visszatér e kérdésre¹⁰² s mennyit kér,

mennyit biztat, mennyit fárad ebben az irányban!
Csak az erdélyi asszony magyar, a mieink nem!¹⁰³

Eszméi lázas törekvése, hogy a nőt a nagy nemzeti munka részeseül nyerje meg, rendkívüli hatással vannak költészetünkre. Nem kevesebbet jelent ez a hatás, mint liránk női ideáljának megnevesítését. Innen kezdve ezt az ideált, a hazájáért érző nőét, keresik költőink a legkeserűbb panasz és legédesebb hizelgés szavaival. Élükön, korra és értékre, Vörösmarty, kinek ilyenemű költeményeit egy kis epigramm nyitja meg,¹⁰⁴ melyben szószerint ismétli Széchenyi szólását: »Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat!« Kevéssel utóbb a »haza hitének, reményének és szeretetének« nevezi »a színház nemtőjét«, egy fiatal főrangú hölgyet csak azért, mert szereti a magyar művészetet. Ő nem mondta meg, én megmondom: ki volt e hölgy. Széchenyi mostoha-leánya, gróf Zichy Karolina.¹⁰⁶ Következnek a *Magyartalan hölgy*, *Az elhagyott anya*, az *Úri hölgyhöz* jeremiádjainak megrázó hangjai: a haza allegóriája a márványkeblű leányok boldogtalan anyjában, a nemzeté a kisdedekben, kiknek néma szája hazát kér érzéketlen anyjoktól. Szemere Miklós versben, hasonló eszmékkal üdvözli a költőt.¹⁰⁶ Vachott Sánoor szinte röpit egy kis fájó dalt a *Magyartalan hölgyhöz*. A többiek is lelkesen emelik szavukat a karban, különösen Garay; az ő *Hölgyeinkhez*, *Magyar költők apotheosisa* című

versei a magyar költő sorsát gyászolják, kinek énekére nem felel a magyar nősziv édes viszhangja. Gaal a *Magyar múzsában* szatirával fejezi ki ugyan-
ezt a gondolatot.¹⁰⁷

A szenvedélyes esdeklés lassan-lassan meg-
hatja és életre ébreszti Galateát. A negyvenes
évek folytán a magyar nő megérti költőjét és nem-
zetét. A mire Garay *Magyar hölgye* inti: magyar-
ságaért áldja sorsát, betölti hivatását s nemtője
lesz a honnak. A költészetet az ideál megvalósu-
lásának láza fogja el s elragadtatva magasztalja,
ünnepli, keblére zárja a magyar honleányt.¹⁰⁸ Petőfi
imár 1844-ben dicshimnuszt ír *Batthyány és Károlyi*
grófnék-ről, kiket »borus hazánk két sark-csillagá-
nak« nevez, A szabadságharc megmutatta, hogy
Széchenyi és költőink eszményének megvalósulása
nem volt csalódás. A sást itató Amphitrite nem-
csak Crescence többé, hanem a magyar nő. És a
forradalom után, a gyász napjaiban! A hatalom
durva packázásait, a szívtépő veszteségek gyászát,
a meggyalázó büntetéseket, börtönt és bujdosást
hős lélekkel túri ez az asszony, sebesültet ápol,
üldözöttet rejteget, csüggedőt biztat, elitéltért könyö-
rög. Széchenyi látja döblingi ablakából és felsóhajt:
»Oh mért tüzeltem a világ legszebb és legneme-
sebb asszonyait politikára?!«¹⁰⁹

XIV.

SZÉCHENYI belső történetének is megvan sajátos hatása líránkra. Mindnyájan ismerjük ennek a belső történetnek tragikai fejleményét. Kossuth fellépte, mindinkább előtérbe jutása, népszerűségének emelkedése, lángoló szavának szivekig és velőkig ható ereje, melylyel a nemzetnek forrongó lelkületére mind jobban és jobban a saját bélyegét nyomja: Széchenyi mindebben egy veszedelmes láz kórtüneteit látja, mely megsemmisít mindent, amit huszonöt év óta a haza javára ész, munka és szent akarat alkottak. Lelki egyensúlya, mely különösen belső életének tanujelei, naplójegyzetei szerint, korábban is sokszor, nagyon sokszor ingadozott s csak óriási akarateréje által volt fenttartható: mindenkinek szemévelláthatólag meging. Midőn a nemzetet nagy céljai felé a türelmetlenség, izgatás és erőszak útján vezetik, veszedelemnek viszik: összeütközésbe a fejedelemmel, visszavonásba magával, meghasonlásba osztályaival és néptörzseivel, forradalomba és romlásba. A fény, melyben nemzetének

jövőjét látta, lázas szemei előtt vörös világosságba játszik, mint egy országos tűzvész visszaverődése. Népszerűségének vége s elhagyatásának fájdalmában és hazafiui aggodalmában megírja Kasszandra könyveit, a *Kelet népét*, az akadémiai beszédet és a *Politikai programmtöredékeket*.

S midőn e munkában Széchenyi teljesebben megnyilatkozik, mint valaha: egy fenséges lélek önzetlen elszánása ép oly tisztán, mint egy nyugtalan szívnek kinokban vergődése, senkit sem győz meg többé e hazában, de bizonyára mindenkit meghat. Vachott Sándor 1847-ben három kis epigrammot intéz hozzá, a költő hű szívének mélyéből került gyöngyszemeket. Mily megdöbbenő fordulat! A lelkesedés énekei után, melylyekkel a költészetünk Széchenyit fogadta, immár a fájdalmas részvét hangja zendül meg húrjain. Az első epigramm így szól:

Jól ismer téged *víz és föld* ősi hazánkban,
Jól ismerni az egy emberi had nem akar.

Lelkének titáni küzdelmei, meghasonlása a maga által teremtett új világgal, honszeretetének a féltés mértéktelenségében nyilatkozó nagysága meghatják ellenfeleit is. Misem bizonyítja ezt jobban, mint az a csodálatos jelenség, hogy e végzetes polémia hangjában mindig Széchenyi a szenvedélyesebb és Kossuth a mérsékeltebb. Reményeit csaló-

káknak érzi és hitében meg-megtántorúl: csakugyan életre szánta-e a sors, vagy halálra ítélte a magyart, s nem siettette-e ő is, a nemzet fölébresztésével, ennek az ítéletnek végrehajtását? Munka-ösztöne nem hagyja el kétségei és gyötrelmei között, dolgozik az országos pénztár megalapításán, a Tisza szabályozásán s közlekedési rendszerünk megalkotásán. De a munka örömét alig érzi többé, sikerében nincs igazi hite. Lelke, mint a prófétaké, jóslatokba és imádságba merül.

E fejlemények közismeretűek. A történelem megvilágította minden részletöket. De a bennök rejlő lélektani problema, a tudományos buvárlat mai módszerének és eredményeinek felhasználásával, még megfejtőjére vár. A mint a viszonyok bonyolulnak s a nemzet a forradalom küszöbére jut, Széchenyi lelki alkatának azok a tényezői, melyeknek neve nagyságát köszöni ő és köszönjük mi, egyensúlyokban bomlani kezdenek s e bomlás mind több és több adatot szolgáltat. a tudomány ama nevezetes kérdésének megoldásához, mely a lángész és örület titokteljes viszonyát és ismeretlen határait illeti. Kétségei és meghasonlása a legnagyobb elmék és legmélyebb szívek egyikének belső történetével hatják meg a nemzet érzését és képzeletét, s e kettőnek megnyilatkozását, a költészetet. A nagy, midőn a végeség küzdelmei közé jut, fantáziánkat és szívünket tán még erősebben illeti meg, mint mikor általunk

és sorsunk által megközelíthetetlennek láttuk magunk fölött. A költő szemét az emberi szív hullámozása vonja legerősebben magához. Széchenyi, ki félisteni munkája közben, vagy a kor polcáról leszorúlva, küzdő és vergődő embernek látszik, de küzdelmei és vergődése között is a legnemesebb embernek: talán öntudatlan, de előttem kétségtelennek látszó, nagy és általános benyomást gyakorol költőinkre. Föl-fölmerülő kétsége folyton küzd hitével; már 1831-ben retteg a forradalomtól s míg a nemzeti nagyság fénylik előtte, esze azt mondja, hogy nem lesz belőlünk semmi, még pedig az »ardor civium« miatt.¹¹⁰ Így keveredik ama sűrű ellentmondások hálójába, melyekben, igaza volt Kossuthnak, hiába keresünk meggyőző logikát, de találunk egy félelmes és megrendítő pszichológiát.

Nekem úgy látszik, hogy e nagynak, kin egész korának tekintete bámulattal csüngött, lelki élete nyugtalan tépelődésének, remény és kétség közt hullámozásának, benső világának befolyása ottvan a korszak egész hazafias líráján. E hangulat a nagy változások, ismeretlen jövő felé vezető viszonyok természetéből fejtett; de e viszonyok teremtőjük lelkében fejlesztették ki legélesebben sajátos hangulatukat, mely aztán az ő személyiségének erejével sugallólag és erősítőleg hatott vissza a korra és költészetére. E líra, melynek legkifejezőbb és talán legkitünőbb terméke Vörösmarty *Szózata*, lelkesedik

és lelkesít; de föltétlenül bízni nem mer, vádjainak dörgésébe belezokog a szerető féltés, s riadóiba bele-belezendül a Dies irae. Ez a hangulat Vörösmarty ihletének mennyi szent órájára vet mélyebb vagy enyhébb borút! Ilyenekben születtek a *Liszt-óda*, *Az ifjú költő*, a *Gondolatok a könyvtárban*, az *Országháza* és annyi más. Ily órákban sírta el Kölcsey *Zrinyi dalait*, rebege Bajza bús *Sóhajtását*, dörögte Czuczor a *Kifakadást*. Az ellentétes érzésekből szűrődő hangulat varázsa meglep a reform-kor többi hazafias költőinél is: Garaynál a *Kelet népeben*, Erdélyinél *Izrael énekében*, Vachott Sándornál az *Őrszavakban*. Kerényinél a *Menyasszonyban*, Tárkányinál az *Országgyűlésben*, Császár Ferencnél *Hazámban* és másutt és másoknál. Lengyelország bús sorsának sok magyar énekében nem az a tragikai félelem-e a rejtekező motívum, mely a másra lesújtó vést önkénytelenül a magunk sorsára vonatkoztatja? Nem Széchenyi lelki hánykódásának karénekeül tetszik-e ez a líra, mely akkoriban, mikor ő rajta végleg erőt vesz a kétségbeesés, Petőfi lázas szenvedélyének és vakmerő hitének magukkal ragadó hangjaiba olvad.

Folytassam-e a párhuzamot Széchenyi és az ő hangulatával oly sokban rokon hazafias líra képviselői között? A forradalom dicsősége és gyásza után, Széchenyi Döblingben, honfi-fájdalmában megtörve és szemrehányásaiban megzavarodva, Vörösmarty

Rom-istenének átkát érezvén magán és hazáján; Bajza és Vachott Sándor a lélek éjtszakájába merülve;¹¹¹ de Vörösmarty *Vén cigányá*-ban is a dúlt léleknek nem ugyanaz a háborgása, a képzeteknek nem ugyanaz a szeszélyes játéka döbbsent meg, a mely Széchenyinek döblingi panaszaiban, kifakadásaiban, humorában facsarja össze sziveinket?

XV.

PÁLYÁJA itt voltaképen be van fejezve. E pályának megrázó tragikuma a legnagyobb magyar tragikai költő szemei előtt folyt le. Kemény Zsigmond, kinek kilétéről első röpiratainak megjelenése után Széchenyi sürgősen tudakozódik¹¹² s utóbb munkatársi és baráti viszonyba lép vele, a tudás, gondolkodás és szív rokonságával állott Széchenyi mellett, s a lélekbuvárnak ama legfelső művészetével fejtegette lelkének titkát, mely csak a tehetség, érzület és szeretet szövetségéből fejlődhetik. Viszonyuk nyomot hagyott Kemény költészetében is. Nagy sziveknek nemes küzdelemben való meghasonlása; az egyén romlása az általa felidézett s természetes fejlődésökben ellene fordult eszmék által: e tragikai gondolatait első és utolsó nagy regényeiben: a *Gyulai Pál*ban és *Zord időben* fejt ki legfényesebben. Mikor az elsőt írta: Széchenyi már egy, szinte reménytelen küzdelemben vérzett előtte; s mikor az utolsón dolgozott, úgy látszott, mintha minden elvégeztetett volna felőle és

felőlünk, s csak egy végzetes pillanat katasztrófája volt hátra.

A nemzeti tragédiák nagy és nemes hőseinek, kiket koruk meg nem ért, vagy vészbe rohanó sietséggel elhagy, romlásuk csak látszólagos bukás. Eszméjük túléli őket s a haladásnak induló vagy kijózanúlt nemzetben diadalt ül. Keresztfájok rövid ideig marad elhagyottan. Látogatni kezdik először éjjel, titokban és kevesen: néhány barát és tanítvány. Azután a hajnal és alkony homályában jönnek többen, kik jelsírnak hozzá, visszakivánják; szállingóznak már ellenfelei is, a kik megtérnek. Majd fényes nappal érkeznek sokan, százan, ezereken; s egyszerre csak me glória fűződik a kereszt körül; megjelenik a költő lantjával, hogy dicsőítő éneket zengjen róla; és a nemzet hozsánnát kiált. Széchenyinek, a szörnyű válsággal be volt ugyan fejezve tragédiája, de a tragikai kiengesztelődés még szemei előtt történt. Szomorú remete-lakában, hova maga zárkózott, fölkeresték eleinte néhányan, azután sokan; végre érezhette és érezte, hogy mindenki ott van lábainál, a kit magyarnak hívnak. De a nemzet költőjének dala már csak ravatala fölött zendülhetett meg:

El kelle bukunk — haj minő tanulmány!

Meg kelle törnöd, — oh mily áldozat!

Hogy romjaidra s romjainkra hullván,

Adjunk, Igaz, tenéked igazat.

Nem politikai történetet irtam, nem politikai pályáját, helyzetét, viszonyait kivántam rajzolni. Nem fejtegethetem e halhatatlan pályának, mely az ész és szív, az akarat és szó lángjával megmentette a jövőt nemzetének és a jövőnek nemzetét, nem fejtegethetem politikai tanulságát és hagyományát, azt az eszmét, mely tragikumában megtisztúlva és megerősödve él és hat közöttünk. Szól a nemzethez s hazaszeretetre, hűségre, munkásságra, művelődésre, haladásra és mérsékletre tanítja. E nagy tanulmányból a nemzet, a haza bölcsének vezetése alatt, megállotta a próbát. De szól a nemzet mai és jövő kormányzóihoz is. Két, egyező értelmű szavát kiemelnem: e hely és ez alkalom nemcsak jogot ad nekem, de kötelességül ruhazza rám. Mondja pedig azt, hogy kormányzóink, a rájuk bízott nagy érdekek között, a nemzet szellemi érdekeit, tudományát, irodalmát, művészetét szívükön viseljük-fejlesztjük és megbecsüljük. Még áll a terem, melyben Széchenyi akadémiánk egy nagygyűlését fél-századdal ezelőtt megnyitotta; falai még visszhangozzák az ő igéit: nemzetünk hódítóereje: nemzetünk műveltsége. Ne feledjék el azt a szavát sem, melyet egy szegény magyar költőhöz intézett: *rokonok vagyunk!* Ki tudja, magyar költészet nélkül lenne-e ma magyar politika?! Csak azoknak a magyar államférfiaknak, kik e szavakat nem feledik el soha, van és lesz joguk elmondani Széchenyi szellemé-

nek, hogy: rokonok vele; s csak ebben az irányban való hű és lelkes fáradozásuk emelheti majdan oda ezt a nemzetet, hogy a művelt világ üdvözlését hallhassa: rokonok vagyunk!

Köszönjük e vezérigét neked, te legnagyobb magyar! A magyar költészet, a mint szive legmélyéből siratta halálodat, oly szent kegyelettel őrzi halhatatlanságodat!

Jegyzetek.

¹ L. I. H. G. (Kazinczy): *Toldalék a Nagy Széchenyi biographiájához*. Tudom. Gyűjt. 1822, III. 125 l. A Magyar Pantheonban is, 244 l. V. ö. Kazinczy levelezését Kissel, II. 374.

² *Kazinczy levelei Kis Jánoshoz*. II. 330.

³ *Gr. Széchenyi István Levelei*. Szerk. Majláth Béla I. 136.

⁴ *Kazinczy és Guzmics közti levelezés*. Szerk. Gulyás Elek. 137.

⁵ *Kazinczy levelei Kishez*. II. 262.

⁶ *Gr. Dessewffy József bíszodalmas levelezése Krazinczyval*. III. 340 s. k. továbbá Kis János ajánló levelét Széchenyihez; közölve Szász Károlynál: *Széchenyi és az Akadémia megalapítása*, 252.

⁷ *Naplói* 1827.

⁸ *Világ* 241. s. köv.

⁹ *Hírel* 169. Berekesztés: 263. *Világ* 80. 99. *Stádium* 67.

Különösen *Kelet népe* 16.

¹⁰ *Kelet népe* 27.

¹¹ *Kelet népe* 34.

¹² *Naplói* függelékében 1819. L. ugyanerről az *Önismeret* első lapjait.

¹³ *Széchenyi Naplói*, összeáll. Zichy Antal, 125.

¹⁴ *Naplói*, 1814.

¹⁵ *Naplói*, 1819.

¹⁶ *Kelet népe* 18.

¹⁷ *Világ* 103.

¹⁸ *Naplói* 1821. Részletek idézve Zichy Antal kivonataiban is, 18.

¹⁹ Első fenmaradt magyar levelében Wesselényihez. *Széchenyi Leveli*, I. 76.

²⁰ Levelélből idézi Zichy Antal: *Széchenyi Beszédei* 30.

²¹ *Kelet népe* 23.

²² Toldy kis értekezése: *Széchenyi István verse anyjához*. Magyar Államférfiak és Irók II. 408.

²³ Grünwald *Széchenyije* 185. l. Az állítás, későbbi mondatokban, már itt is meg van gyöngítve. Széchenyi 1825-ben tanult magyarul, de nem ekkor tanult meg. Határozottabban a 76 l. olvassuk, hogy »hazája nyelvét fiatal korában alig ismerte.«

²⁴ L. Szemere Pál *Fáy András*, Divatcsarnok, 1853. 8. Behatóan megvilágítja e kérdést Badics Ferenc *Fáy életrajzá*-ban, 145—171. és 246.

²⁵ *Kelet népe* 10.

²⁶ Lásd *Gr. Széchenyi István Naplói*, összeáll. Zichy Antal, 111—150. Grünwald Béla: *Az új Magyarország, Gr. Széchenyi István*, 96—98. 177—183. Kerékgyártó Árpád: *Gróf Széchenyi István* 11. 12.

²⁷ *Naplói* 1814.

²⁸ Rajzolatok 1836. I.

²⁹ *Naplói* 1823.

³⁰ *Naplói* 1827.

³¹ *Naplói* 1831.

³² *Stádium* 68.

³³ *Kelet népe* 25.

³⁴ *Széchenyi Naplói*, összeáll. Zichy Antal, 144.

³⁵ *Hitel* 253.

³⁶ *Hitel* 171.

³⁷ Adatai legpontosabban és részletesebben összeállította Szász Károly ünnepi iratában: *Gr. Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*, 108. és k.

³⁸ *Naplói*, 1820. június.

³⁹ *Világ* 100.

⁴⁰ *Stádium* 32, bővítve: 34.

- ⁴¹ *Naplói* 1828.
⁴² 1830. novemb. 7. *Gr. Széchenyi Levelei*, I. 185.
⁴³ *Széchenyi levelei*, 1850. szept. 7. III. 636.
⁴⁴ *Hitel* 170.
⁴⁵ *Világ* VIII.
⁴⁶ Kemény Zsigmond *Tanulmányai* I. 408.
⁴⁷ Részletesen ismerteti Zichy : *Széchenyi Naplói* 12—18.
⁴⁸ Kemény Zs. *Tanulmányai* I. 59.
⁴⁹ Közli Fenyéri a Felső-Magyarországi Minervában, 1830.
 II. 154.
⁵⁰ Dessewffy J. *Irodalmi Hagyományai* III. 357. A vers maga a F. M. O. Minerva 1825. IV. 501. l. jelent meg.
⁵¹ Teleki Józsefhez 1831. szept. 13. írott levele. *Dessewffy Munkái*, szerk. Ferenczy József, 180.
⁵² F. Magyarorsz. Minerva 1826. II. 754.
⁵³ L. ez epigrammokról Széchenyi *Leveleit* I. 214.
⁵⁴ Széchenyi *Levelei* II. 122. Megjelent a Társalkodóban 1835. 265. és a F. M. O. Minervában 1835.
⁵⁵ Előbbi címén jelent meg az Athenaeumban, 1837. I. 91.
⁵⁶ Töredékek egy angol leveleiből. *Világ* 509.
⁵⁷ *Világ* II. L. még Széchenyi *Beszédei* 215.
⁵⁸ Széchenyi *Levelei* I. 179. L. még Kölcsey *Országgyűlési naplóját*; Minden Munkái VII. 309.
⁵⁹ Kazinczy és Guzmics közti *Levelezés* 139.
⁶⁰ Széchenyi *Levelei* II. 278.
⁶¹ Kölcsey levele Szemere Pálhoz 1833. apr. 8. Minden Munkái IX. 407.
⁶² L. többek közt az akadémiai reform ügyében 1833. szept. 2. egy dunai gőzhajóról Schedelhez írott sorait. *Levelezése* I. 303. továbbá II. 211.
⁶³ L. Kölcsey országgyűlési naplóját. Minden Munkái VII. 17.
⁶⁴ Széchenyi *Levelei* I. 199.
⁶⁵ Széchenyi *Levelei* I. 368.
⁶⁶ Széchenyi *Levelei* III. 650. 655.

- 67 Széchenyi *Levelei* I. 165.
- 68 Gyulai Pál *Vörösmarty életrajza* 186.
- 69 Széchenyi *Levelei*, II. 211.
- 70 Széchenyi *Naplói*, 1836. szept. 21.
- 71 Széchenyi *Naplói*, 1838. febr. 25., dec. 9. 1839. apr. 13.
- 72 *Hitel* 72.
- 73 Széchenyi *Naplói*, kiadta Zichy A. 336.
- 74 Széchenyi *Levelei*, I. 138.
- 75 A nevezetes levél terjedelmesen közölve Grünwald *Széchenyi-jében* 160.
- 76 Széchenyi *Levelei*, I. 185.
- 77 *Hitel* 270.
- 78 *Világ* 78.
- 79 *Politikai Programm-Töredékek* 57.
- 80 *Politikai Pr. Töredékek* 59.
- 81 Horvát Endre *Kisebb költemények* 8. 9.
- 82 Széchenyi *Levelei* III. 631.
- 83 Széchenyi *Beszédei* 186.
- 84 Széchenyi *Naplói*; összeáll. Zichy Antal. 336.
- 85 Részletesebben az utóbbiakról s különösen a *Bélteky-házról* l. Badics Fáy-ját 373—404; továbbá Vadnai Károlytól *Az első magyar társadalmi regényt*; azután Erdélyi Páltól *Fáy élete és műveit* 96—111.
- 86 L. Csató Pál Szépirodalmi Munkái előtt *Csató életét* 38. és k. l.
- 87 Széchenyi *Naplói*, 1814-ből. Idézve Zichy Antalnál 9.
- 88 Széchenyi *Naplói*, 1820. Zichy Antalnál 17.
- 89 *Vig és érzékeny játékok*; előbeszéd.
- 90 L. még Badics Ferencnek *Gaal József élete és munkái* c. művét, 74. k. lk.
- 91 *Életképek* 1845. I.
- 92 *A negyvenes évek magyar politikai és irányvígjátékairól*, Berczik Árpádtól. Budapesti Szemle LXIX k. 5.
- 93 *Stadium* 146. és k. l.

- ⁹⁴ *Hitel*: ajánlás.
- ⁹⁵ Széchenyi *Naplói* 1826. január. Zichynél 81.
- ⁹⁶ Ismertetve Széchenyi *Naplói*-ban Zichynél 211. és k. 1.
- ⁹⁷ Széchenyi *Naplói* Zichytől 220. Teljesebben idézve Grünwaldnál 168 és k.
- ⁹⁸ *Kélet népe* 25.
- ⁹⁹ Széchenyi *Naplói*, összeáll. Zichy A. 220.
- ¹⁰⁰ A *Lelkes magyar leány*-ban. Kisfaludy S. Minden Munkái 1178.
- ¹⁰¹ Széchenyi *Beszédei*, összeáll. Zichy A. 125.
- ¹⁰² Lásd többek között *Világ* 65.
- ¹⁰³ Széchenyi *Leveli*, II. 80.
- ¹⁰⁴ *B. P. emlékkönyvébe* 1837-ből.
- ¹⁰⁵ Gyulai jegyzete. Vörösmarty Minden Munkái, II. 282.
- ¹⁰⁶ *Az uri hölgy irójához*. Athenaeum 1843. I.
- ¹⁰⁷ Életképek, 1846.
- ¹⁰⁸ Többek közt Garaytól *Magyar leány dala*, Gr. B. L.-néhez; Földytől *Magyar hölgyhöz*, Athenaeum 1846. II.
- ¹⁰⁹ Széchenyi levele Tasnerhez 1850. szept. 7. *Leveli*, III. 633.
- ¹¹⁰ B. Wesselényi Miklóshoz 1831. nov. 8. Széchenyi *Leveli*, I. 205.
- ¹¹¹ Tasnerhez 1850. szept. 7. Széchenyi *Leveli* III. 630.
- ¹¹² Tasnerhez 1844. febr. 1. Széchenyi *Leveli* III. 244.

Tartalom.

	Lap
I.	
Bevezetés. A mester-természetek	I
II.	
Kazinczy viszonya Széchenyivel és családjával. Episztolája Széchenyihez. A nyelvújítás	4
III.	
Széchenyi vezérgondolata. Apáczai, Bessenyei és Kazinczy, mint az ő előzői. A külföld hatása. Tanulság	12
IV.	
Széchenyi ideg-alkata, képzelő tehetsége, erkölcsi eszméje. Gróf Festetich Julianna. Hazá- és fajszeretete; a magyar nyelv és magyar élet	20
V.	
A régi magyar politika és Széchenyi. Készülete, munkássága, levelezései. Ellentétek szellemében. Az akadémia alapítása ...	29
VI.	
A magyar hazafias költészet motívumai Széchenyi fölléptekor. A Berzsenyihez irt levél. Milyen új gondolatot hangoztat és képvisel Széchenyi költőink irányában?	38
VII.	
Széchenyi költői jelleme, kísérletei és olvasmányai. A föllépését üdvözlő költemények	43

VIII.

Széchenyi és Budapest. A lóversenyek és költőink. Irodalmi szállások és irodalmi város	51
---	----

IX.

Széchenyi és az írók. Viszonya Kisfaludy Károlylyal, Vörösmartyval és Berzsenyivel	56
---	----

X.

Széchenyi politikai reformja és nézetei a múltról. Ellentétbe jut az époszi ideállal. A magyar történeti költészet szellemének alakulásai	63
--	----

XI.

Széchenyi tizenkét táblás törvénye. Az átalakulás új anyagot és motívumokat ad tárgyi költészetünknek. Régibb és újabb regényünk és drámánk alakjai és összeütközései	69
--	----

XII.

Széchenyi hatása Fáy Andrásra, Kovács Pálra és Gaal Józsefre. A további fejlődés. Eötvös és a Falu jegyzője	76
--	----

XIII.

Széchenyi és a magyar honleány eszménye. Visszhangja költészetünkben	86
---	----

XIV.

Széchenyi viszonya Kossuthtal. Meghasonlása és a magyar hazafias líra	91
--	----

XV.

Kemény. Széchenyi tragikuma. Egy vezérige	97
Jegyzetek	101

245
1

